

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İHVÂN-I SAFÂ'DA DİLİN MENŞEİNE DAİR
GÖRÜŞLER VE DİL TEORİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Kadir SÜZEN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞEN

Erzincan-2019

TEZ BİLDİRİMİ

“İHVÂN-I SAFÂ’DA DİLİN MENŞEİNE DAİR GÖRÜŞLER VE DİL TEORİSİ” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Kadir SÜZEN

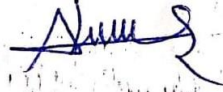

TEZ KABUL TUTANAĞI

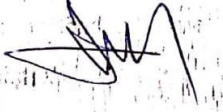
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Kadir SÜZEN'e ait İHVAN-I SAFA'DA DİLİN MENŞEİNE DAİR GÖRÜŞLER VE DİL TEORİSİ adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

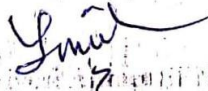
Danışman / Jüri :Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞEN

Jüri :Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Jüri :Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCE

İHVÂN-I SAFÂ'DA DİLİN MENŞEİNE DAİR GÖRÜŞLER

VE DİL TEORİSİ

Kadir SÜZEN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm

Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 2019

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞEN

ÖZET

Dil, insan için vazgeçilmez bir olgudur. İnsanın doğuşu ile birlikte var ola gelmiştir. Dünyadaki insanlar hangi ülkede doğarsa doğsun, mutlaka anlaşmak için dil kullanmak zorundadır. Dil, ilk insandan itibaren hep araştırma konusu olmuştur.

Dil konusunda her sahadan araştırmacı bugüne kadar birçok çalışmalar yapmışlardır. Biz bu çalışmamızda Arap dilbilimcilerinin araştırmalarına kısaca bakmakla birlikte özellikle 10. yy'da Basra'da teşekkül eden İhvân-ı Safâ adlı gruptan, onların dil ile ilgili teorilerinden bahsettik.

İhvân-ı Safâ'nın dil ile ilgili görüşlerini araştırırken bugüne kadar yapılmış çalışmalara, Arapça kaynaklara ulaşmaya gayret ettik. Şüphesiz bu çalışmamızda daha fazla bilgiye ulaşarak İhvân-ı Safâ'nın dil hakkındaki teorileri, Arap Dilbilimcileri ile görüş ayrılıkları ve benzerlikleri incelenmiştir. Bundan sonra da araştırmalar yapılacaktır. Biz de bu çalışmamız ile bu ilim yolculuğuna bir katkı sağlamayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: İhvân-ı Safâ, Dil Teorisi, Arap Dilbilimcileri.

**The Notions About the Origin of Language on İkhwân al-Safâ and Language
Theory**

Kadir SÜZEN

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,

Department of Basic Islamic Sciences

M. A. Thesis, 2019

Thesis Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞEN

ABSTRACT

Language is an essential fact for the human being. It came to existence with the birth of the human. People have to use language for communication wherever they are born. Language has always been a research object also basing on the first human.

Researchers from every field have done many researches about language until today. On this study, we have tried to mention shortly the investigations of Arabic linguists and, especially, the community called as Ihvan-ı Safa, which appeared In Basra on 10th century, and also their theories about the language.

While we have been searching the opinions of Ihvan-ı Safa about language, we tried to reach the studies which have been prepared until today and Arabic sources. Certainly, this study has analyzed, by reaching much more Information, the theories of Ihvan-ı Safa about language and the similarities and differences of Arabic linguists' opinions. Afterthls study, various researches will be done. We have aimed to contribute to this science expedition with this study.

Keywords: Ihvan-ı Safa, theory of language, Arabic scientists

ÖN SÖZ

Dil, insanın duygularını, düşüncelerini, içindekilerini ifade edebilmek için sesleri, heceleri, kelimeleri, cümle gruplarını anlamlı bir şekilde bir araya getirerek oluşturduğu semboller bütünüdür.

Dil, insanın varoluşunu ifade etmektedir. İnsanı diğer varlıklardan ayırmada birinci öncüdür. Diğer yandan insanı ayrıcalıklı hale getiren de dildir. Dil ile insan iç içe geçmiş bir yapıdır. Pek tabii ki dilin nasıl oluştuğu konusu her zaman merak konusu olmuştur.

Arap dilbilimcileri dili bilimsel inceleme konusu yapmışlardır. İlk devirlerden itibaren dili inceleme ihtiyacı duyulmuştur. Dilin kaynağı meselesi de araştırmalara konu olmuştur. Bu bağlamda Dilbilimciler tarafından çeşitli görüş ve düşünceler ortaya atılmıştır. Dil konusunda Risaleleri içinde değerlendirme yapan, teorilerini ortaya koyan oluşumlardan biri de İhvân-ı Safâ'dır. İhvân-ı Safâ, teorilerinde dil ve ilgili konuları birçok yönden ele almış ve görüşlerini bildirmişlerdir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, yöntemi, kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. İlk giriş bölümü ön açıklamalar diyebileceğimiz kısımlar olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde kısaca ilk dönemlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Arap Dilbilimcilerine göre Dilin Kaynağı hakkındaki görüşler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde tezimizin de konusu olan İhvân-ı Safâ'nın yapısı, İhvân-ı Safâ'nın Dil Teorisi ve İhvân-ı Safâ'nın Dildeki rolü hakkında bilgi verilerek ele alınmıştır.

Tezimi hazırlarken çalışmamda bana değerli fikirleriyle yardımcı olan Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCE hocama ve bu tezin her safhasında bana yardımlarını esirgemeyen Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞEN'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Kadir SÛZEN
Erzincan 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi	1
3. Araştırmanın Kaynakları.....	2
I. BÖLÜM	3
DİLİN KAYNAĞI MESELESİNİN BATILI DİLBİLİMCİLERCE ELE	
ALINIŞINA KISA BİR BAKIŞ	3
I.1. Dilin Kaynağına Genel Bir Bakış.....	3
I.2. Antik Çağda Dilin Doğuşu Teorileri	4
I.3. Yeniçağ (15-18. yy)'da Dilin Doğuşu İle İlgili Düşünceler.....	5
I.4. Çağdaş Batı Düşüncesinde Dilin Doğuşu Teorileri.....	7
I.4.1. Doğuştancı Teori	7
I.4.2. Davranışçı Teori	8
I.4.3. Bilişsel Gelişim Teorisi	8
I.4.4. Doğadaki Seslerin Taklit Edilmesini Temel Alan Teori (Bow-Wow)...	9
I.4.5. Ünlemleri Temel Alan Teori (Pooh-Pooh).....	9
I.4.6. Sesler ile Kelimeler Arası Bağı Temel Alan Teori (Ding-Dong).....	10

II. BÖLÜM	11
DİLİN KAYNAĞINA YÖNELİK TEORİLER VE MÜSLÜMAN	
BİLGİNLERİN BU KONUDAKİ GÖRÜŞLERİ	11
II.1. Vahiy ve İlham (Tevkîf) Teorisi ve Savunucuları	11
II.1.1. İbn Fâris	11
II.1.2. İbn Hazm'a Göre Dil Teorisi	12
II.1.2.1. İbn Hazm'a Göre Dilin Doğuşu	12
II.1.2.2. İbn Hazm'a Göre Hz. Âdem'e Öğretilen Dil.....	13
II.1.2.3. Dillerin Mukayesesi ile İlgili Görüşleri	14
II.1.2.4. İbn Hazm'a Göre En Üstün Dil Meselesi	14
II.2. Uzlaşma ve Anlaşma (Istılâh) Teorisi ve Onun Savunucuları	15
II.2.1. Mu'tezile'den Ebû Hâşim el-Cübbâi ve Onun Takipçileri	15
II.3. Birleştirici Teori	16
II.3.1. Ebû İshâk el-İsferâyînî	16
II.4. Tevakkuf Teorisi ve Savunucuları	17
II.4.1. İmâm-ı Gazâlî'ye Göre Dilin Kaynağı.....	17
II.4.2. Gazâlî'de İsim, Müsemma ve Tesmiye Kavramları	18
II.5. Bazı İslam Filozoflarının, Çağdaş Dilcilerin ve Tefsircilerin Dilin Menşesine	
Dair Görüşleri ve Meseleye Lafız-Anlam İlişkisi Bağlamında Bakış	19
II.5.1. İslâm Filozofları	19
II.5.1.1. Fârâbî	19
II.5.1.2. İbn Sînâ	20
II.5.1.3. İbn Haldûn	21
II.5.1.3.1. İbn Haldun'a Göre Dil Melekesi Nasıl Elde Edilebilir?	22
II.5.2. Çağdaş Arap Dilbilimcilerin Yaklaşımları.....	23
II.5.2.1. Corcî Zeydan'ın Yaklaşımı.....	23
II.5.2.1.1. Corcî Zeydan'a göre Dilin Doğuşu	23
II.5.2.1.2. Corcî Zeydan'a Göre Dilin Gelişim Aşamaları	24

II.5.2.2. İbrahim Enîs'in Yaklaşımı.....	25
II.5.3. Meseleye Tefsir İlmi Bağlamında Bir Bakış.....	28
II.5.3.1. Bakara Suresi 31. Ayet	28
II.5.3.1.1. Taberî.....	29
II.5.3.1.2. Fahreddîn er-Râzî	29
II.5.3.1.3. Elmalılı.....	29
II.5.3.1.4. Seyyid Kutub	30
II.5.3.1.5. Celal Yıldırım	31
II.5.3.2. İnsana Beyân Kâbiliyetinin Öğretilmesi	32
II.5.4. İslam Filozofları ve Dilbilimcileri Tarafından Meseleye Lafız-Anlam	
İlişkisi Bağlamında Bakış.....	34
II.5.4.1.1. İbn Cinnî.....	34
II.5.4.1.2. Fahreddin er-Râzî.....	35
II.5.4.1.3. Sekkâkî.....	35
II.5.4.1.4. Kazvinî	36
II.5.4.1.5. Ali Kuşçu	37
II.5.4.1.6. Suyûtî	37
III. BÖLÜM.....	38
İHVÂN-I SAFÂ'NIN GÖRÜŞ BELİRTTİĞİ DİL MESELELERİ	38
III.1. İhvân-ı Safâ'nın Mahiyeti	38
III.1.1. İhvân-ı Safâ'nın Anlamı	38
III.1.2. İhvân-ı Safâ'nın Yapısı.....	38
III.1.3. İhvân-ı Safâ'nın Gruplandırılması	39
III.1.4. İhvân-ı Safâ'nın Eserleri.....	41
III.2. İhvân-ı Safâ'nın Hakkında Görüş Belirttiği Dil Konuları	42
III.2.1. İhvân-ı Safâ'nın Dil Hakkındaki Görüşlerini Etkileyen Unsurlar	42
III.2.2. Risalelerinde İşlenen Dil Konuları	42
III.2.3. Dilin Menşei	43

III.2.4. Dillerin Farklılığının Temeli.....	44
III.2.5. İhvân-ı Safâ'ya Göre Dil Teorilerinde Arapça'nın Önemi.....	46
III.2.6. İhvân-ı Safâ Dil ile İlgili En Fazla Hangi Konu Üzerinde Durur? ...	47
III.2.7. Mana ve Lafız	48
III.2.8. İhvân-ı Safâ'da Belâgat	50
III.2.9. İhvân-ı Safâ'nın Dil ile İlgili Yazma (Kitabet) Hakkındaki Görüşleri	50
III.2.10. Gramer Hakkındaki Görüşleri	51
III.2.11. İhvân-ı Safâ'ya Göre Dil-Mantık İlişkisi.....	52
III.2.12. Söz ve Ses arasındaki fark	53
III.2.13. Anlamaların İsimlendirilmesi	53
III.2.14. Sesleri İşitme Gücünün Algılanması	54
III.2.15. Seslerin Oluşumu.....	55
III.2.16. Harfler ve Yazı Yönünden Dillerin İhtilafı, Başlangıcının Nasıl Olduğu Hakkında Bilinmesi Gereken Hususlar.....	55
III.2.17. Arap Dilinin Yirmi Sekiz Harf ile İlgisi	56
SONUÇ	58
BİBLİYOGRAFYA	60

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a .g. m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
nşr.	: Neşreden
sy.	: Sayı
takd.	: Takdim
tsh.	: Tashih eden
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı

Dil ve düşünce, insanı farklı kılan onu diğer canlılardan ayıran en temel özelliklerdir. Konuşma ve düşünme farklı görünüşleri olan aynı olaydır. İnsanın duygularını, düşüncesini ve kendisini ifade etme vasıtalarının en önemlisi, en kolayı şüphesiz dildir. Son derece önemli olan dilin kaynağı ve kökeni, konusu insan olunca her zaman ehemmiyet arz etmiştir. İnsanoğlu ile düşünce aynı anda vardır. Düşünceyi de ifade etmek için bir araç olmak zorundadır. O da dildir.

Dilin kaynağı sorunu ile varlık meselesi iç içe olan ve birlikte ele alınması gereken bir meseledir. İnsanın yeryüzüne gelişinin de incelenmesi ve açıklanması gerekir. İnsanoğlunun aşkın bir varlık oluşunu anlamamız gerekliliği vardır. Dilin menşesini de bu anlamda daha iyi anlama imkânı bulacağız. Bu çalışma bize dilin güncelliğini her zaman koruyacağını göstermektedir. Asırlar evvel dil hakkında görüşlerini bildiren İhvân-ı Safâ'nın bizlere katkısını araştırıyoruz.

Dillerin kaynağı konusu hem doğunun hem batının bir meselesi olmuştur. Biz Arap dilbilimcilerin görüşlerini ele alarak hangi tartışmaların yapıldığını görmek ve İhvân-ı Safâ'nın da bu tartışmalar içindeki yerini anlamak amacındayız.

2. Araştırmanın Yöntemi

İhvân-ı Safâ'nın Dil Teorisini araştırmadan evvel bu alanda İhvân-ı Safâ'dan önce yapılmış olan çalışmalara bakmayı uygun gördük. Az da olsa batılı kaynaklardan da bahsetmeyi bu tezimizde, bir bütünlük olması açısından gerekli gördük. Bu manada ilk olarak batılı bilginlerden ulaşabildiklerimizin görüşlerini belirttik. Daha sonra Arap Dilbilimcilerin eserlerine ve görüşlerine yer vererek hem farklılıkları hem ortak yanları anlamaya çalıştık.

Tezimizin ana konusu olan İhvân-ı Safâ'da diğer dilbilimcilerle ortak ve farklı yanları göstermeye çalıştık. İhvân-ı Safâ'nın kendine özgü görüşlerini ayrı bir bölüm olarak ele aldık. Dil Teorisi hakkındaki yaklaşımlarını inceleyerek yaşadığı dönemin özelliklerini de tezimizde bahsedilmesi gereken bir bölüm olarak gördük.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın bu bölümünde temel kaynaklara başvurmaya çalıştık. Bununla birlikte konumuzu ilgilendiren günümüzde yapılmış olan çalışmalar içinde, doktora tezi, kitap, makale vs. gibi çalışmalardan da yararlanmaya gayret ettik. Tezimizi özellikle İhvân-ı Safâ'nın Dil Teorisi hakkında geniş bir malumat ile oluşturmaya çaba harcadık. Başlıca kaynaklar şunlardır:

a) Temel Kaynaklar:

1- Resâil-ü İhvâni's-Safâ

Bu eser elli iki risâleden oluşmaktadır. İhvân-ı Safâ'nın risâleleri dinden kozmolojiye, psikolojiden metafiziğe, astronomiden matematiğe birçok konuyu içermektedir. Tezimizin temel kaynağını oluşturan dil hakkındaki görüşlerini 17. Risâlede geniş bir şekilde ele almışlardır. Bu bölümde dile yönelik konular olan dillerin, yazıların ve sözlerin farklı olmasının nedenleri, belâgatın ve gramerin incelikleri üzerinde durmuşlardır. Ses ile söz arasındaki farka değinmişler, yıldızların dile etkisinden bahsetmişlerdir. Bunun yanında fizyolojik, coğrafî ve toplumsal sebeplerinde dilde etkili olduğunu bu risâlede vurgulamışlardır.

2- el-Bahsu'l-Lügavî 'İnde İhvâni's-Safâ

Bu eser, Ebu's-Suûd Ahmed el-Fahrânî'nin 1411/1991 yılında Kâhire'de yayınlanan telifidir. Müellif, İhvân-ı Safâ'nın yaşadığı asırdaki bulunduğu konumu özetleyerek genel konularda bilgi verdikten sonra onların dil hakkındaki görüşlerini geniş bir şekilde ele almıştır. Dilin doğuşu, dilin yayılma sebepleri, sesin çeşitleri, sesin anlamı, Arap yazısının kaynağı ve Arap yazısının şekli gibi hususları eserinde açıklamıştır.

b) Diğer kaynaklar:

1- Tezimizin Arap Dilbilimcileri ile ilgili kısmında Ramazan Demir'in "Arap Dilbilimcilere Göre Dilin Kaynağı Meselesi" adlı doktora tezinden faydalandık.

2- M. Edip Çağmar'ın "İhvân-ı Safâ'nın Dil İle İlgili Görüşleri" adlı makalesinden istifade ettik.

I. BÖLÜM

DİLİN KAYNAĞI MESELESİNİN BATILI DİLBİLİMCİLERCE ELE ALINIŞINA KISA BİR BAKIŞ

I.1. Dilin Kaynağına Genel Bir Bakış

Dilin kaynağı meselesi insanın doğuşu ile birlikte var olagelen bir konu olmuştur. Batı dünyasında dilin; insanlar tarafından mı yoksa doğuştan konma mı olduğu tartışılmaktadır. Kimisi bu hususu ele alırken Kitâb-ı Mukaddes'e paralel olarak Dilin insana Allah tarafından verilen bir mucize olduğu görüşünü kabul ederler. Bazıları da dilin toplumsal uzlaşısı ve aktivite ile oluştuğunu savunurlar.

İslam Âleminde de tartışmaların bir kısmı Dilin kaynağı üzerinde yapılmıştır. Mûtezilî kelâmcılar ve Fıkıhçılar, burada kendi ilke ve hareket noktası olarak uzlaşma görüşünü ileri sürerler. Eş'arî kelâmcılar ise, belirleme fikrini zorunlu doktrinleri olarak benimsemişlerdir. Onlara göre bütün bilgi "Allah'ın bilgisidir" öncülü ile başlar. Allah Hz. Âdem'e ilk insan olması hasebiyle her varlığın ismini öğretmiştir. Şu ayette açıkça bu belirtilir:

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾¹

"Ve Âdem'e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklerle gösterip: "Haydi davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin" dedi."

Mûtezîle, Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesini benimser. Bu düşünceye cevap olarak fikir ileri süren İslâm bilginleri "Kur'an mahlûk değildir" cümlesiyle dillerin kaynağı hususunda bize ilahi bir öğretim ve ilham olduğu fikrinin kapısının açıldığını vurgularlar.²

Gerek dilciler gerekse diğer bilginler arasında uzun bir süre bu mesele tartışılmış ama bir mutabakata varılamamış, aksine konu daha da genişleyerek günümüze kadar

¹ Bakara, 2/31.

² Zeki Yıldırım, "Kur'ân Işığında Dillerin Kaynağı Problemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 22, Erzurum, 2004, s.88.

gelmiştir. Dillerin doğuşu problemi Kelâm sıfatını da içine alarak tartışmalara dâhil edildiği için sadece Dilbiliminin konusu olmayı aşmış, Teolojik bir yapıya da bürünmüştür.³

Hz. Âdem'in konuştuğu dil, cennette konuşulacak dil, dillerin üstünlüğü, dogmatik dil teorileri gibi alanlarda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dilin Kaynağı, doğuşu, türeyişi hususundaki görüşleri müfessir Râzî şu şekilde özetliyor: “Lafızların manaya delâleti bahsinde dört görüş vardır. Lafızlar Allah'ın vaz'ı ile manaya delâlet ederler. İkincisi, lafızlar insanların vaz'ı ile manaya delâlet ederler. Üçüncüsü, lafızların bir kısmı Allah'ın; bir kısmı ise insanların vaz'ı ile manaya delalet ederler. Dördüncüsü ise, lafızlar bizâtihi yani kendiliğinden bir manaya delâlet eder. Bu görüş zayıftır. Çünkü eğer lafızlar kendiliğinden bir anlam taşımış olsaydı zatî delaletleri arasında bir fark olmayacağından, diller arasında hiçbir ayrılığın olmaması ve herkesin her dili anlaması gerekirdi. Ayrıca milletlerin çoğalmasıyla diller de çoğalmaz ve farklılaşmazdı”.⁴

I.2. Antik Çağda Dilin Doğuşu Teorileri

Dünyada konuşulan ilk dilin hangisi olduğu araştırmalarına baktığımızda bu bilginin Heredot tarihinde verildiğini görüyoruz. Mısırlıların tezleri kendilerini Psammetikos zamanından önce dünyanın ilk insanı saymalarındır. Bunun için Mısır kralı Psammetikos, Heredot'un ifadelerinde yer aldığına göre dünyaya gelen ilk insanın kim olduğunu öğrenmek ister. Bu maksatla rastgele dünyaya yeni gelmiş iki bebeği bir çobana verir. Bu bebekleri bir ağıla koymasını ve onların yanında da konuşulmamasını, vakti gelince sadece yemeklerini vermesini söyler. Psammetikos, burada bebeklerin ağzından ne çıkacak onu öğrenmek istemektedir. İki yaşlarında bebeklerin ağızlarından çıkan söz “Bekos” sözüdür. Bunun üzerine Psammetikos bu sözcüğün hangi dile ait olduğunu ve ne manaya geldiğini araştırmaya koyulur. Netice olarak bu kelimenin anlamının Frigya'luların dilinde ekmek olduğunu bulur. Bu

³ Zeki Yıldırım, *a.g.e.*, s. 89.

⁴ Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fi İlmi Usuli'l-Fıkh*, nşr. T. Cabir Feyyâz el-Âlevani, Müessesetü'r-risale, 2. baskı tsz., I,181-183.

araştırma sonucuna göre Mısırlıların Frigyalılardan daha sonra yaşadıklarını itiraf ettikleri belirlenir.⁵

Democritos (m.ö. 460-370) göre dil anlaşma ve uzlaşma sonucu meydana gelmiştir. İnsan dili Democritos'a göre, duygusal özyapıdaki belli seslerden kaynaklanmaktadır. Bu tezi savunan düşünürlerin ilki Democritos'dur.⁶

Dil, insanın fiziksel olmaktan çok toplumsal özellikte bir deneyi üzerinde temellenir. Bu deney çok geneldir. Çocuk iletişim kurmanın basit yollarını daha konuşmayı öğrenmeden çevresindeki insanlarla iletişim kurarak bulmuştur. İnsan dünyaya gelip düşünmeye başlamasından bu yana kendisini dilin etkileyici bir gücü vardır diye inandırmış ve bu güce sahip olmak istemiştir. İnsanoğlu bu çağda dünyayı, canlı, işitebilen, anlayabilen bir varlık olarak algılamıştır.⁷

Herakleitos, dilin insana ilhamla geldiğini kabul etmektedir. İnsan, ilham sayesinde konuşmayı, eşyanın isimlerini öğrenmiştir.⁸

1.3. Yeniçağ (15-18. yy)'da Dilin Doğuşu İle İlgili Düşünceler

Bu kısımda dilin menşei hakkında batılı bilginlerin düşünceleri nelerdir? buna ana hatlarıyla bakacağız.

Descartes (1596-1650) hayvanlar hakkında düşüncelerini belirtirken onların, otomatik varlıklar olduğunu, işaret kullanma yetenekleri olduğu için de, içgüdüleriyle hareket ettiklerini söyler. Dili ancak düşünce yaratır. Bundan dolayı konuşulan ilk dil, duyanlara sadece heyecan veren çığlıklar olmakla kalmaz düşünmenin sembolik ifadelerini de ortaya koyar. Çünkü akıl yürütme yeteneği canlılar içerisinde sadece insana aittir.⁹

Vico (1668-1774), ağızdan çıkan söz ile onların oluşturduğu anlamlar arasında tabii bir bağ olduğunu ileri sürer. Bütün sözcükler ya nesnel bir doğal sesin

⁵ Ramazan Demir, *Arap Dilbilimcilerine göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Doktora Tezi İstanbul, 2008, s.29.

⁶ Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1998, s.36.

⁷ Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.136.

⁸ Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, *Fıkhü'l-lugati'l Arabiyye*, Dâru'l Furkân, Amman, 2004, s. 36; Ragıp Hulusi Özdem, *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Ankara, 1994, s.14

⁹ Ayhan Songar, *Dil ve Düşünce*, İstanbul, 1996, s. 37.

yinelenmesidir ya da doğrudan doğruya bir sevinci, bir duyguyu, bir acıyı yahut hazzı, yahut hüznü dile getiren duyularla ilgili seslerdir. Günümüzde de bu teorinin taraftarları vardır. Tüm canlı yaratıklara verilmiş temel bir içgüdüye insan konuşması (dili) indirgenebilir.

Sevinç, acı, öfke veya korku çığlıkları sadece insana ait özellikler olarak görülmemelidir. Hayvanlar dünyasında da bu özelliklerin benzerine rastlamamız mümkündür. Bu benzerlikten yararlanmak suretiyle insanın konuşmasına psikolojik bir açıklama getirilmeye çalışılmıştır.¹⁰

Ayhan Songar, *Dil ve Düşünce* adlı eserinde evrim teorisini Darwin üzerinden eleştirir ve şöyle der: “Nasıl insan maymundan gelmemiş, insan olarak yaratılmış ve asırlar boyu tekamül etmiş ve bugünkü medeni insan hâline gelmiş ise, dil ve lisan da birtakım iptidaî sayhalardan, feryatlardan konuşmaya doğru tekâmül etmemiştir. İnsan konuşan bir varlık olarak dünyaya gelmiştir. Ancak kendi tarihî seyri içerisinde gelişmesi, olgunlaşması ve tekâmülü inkâr edilemez.”¹¹

Diğer bir batılı dilbilimci Otto Jespersen, ilk Dilbilim çalışmalarını sesbilgisi alanında yapmış ve özellikle ses ile anlam arasındaki bağıntıyla ilgilenmiştir.¹² Otto Jespersen diyor ki: “Öğütlediğim ve ilk kez tarafımdan tutarlı bir şekilde uygulanan yöntem, kullandığımız modern dilleri tarihin ve gereçlerimizin elverdiği ölçüde geriye doğru izlemektir. Eğer bu süreçle sonunda artık gerçek bir dil olarak değil öncesi bir şey olarak adlandırabileceğimiz, ağızdan çıkan sesler betimlemesine ulaşırsak, o zaman sorunumuz çözümlenmiş olacaktır.”¹³

Dil ile dil yetisi aynı şey değildir. Dil, çok önemlidir ama dil olgusunun ancak belli bir bölümünü oluşturur. Dil, hem topluma yönelik hem de bireysel kullanım için zorunlu bir anlaşma ürünüdür. Aynı zamanda dilin kuralları vardır. İnsan için tabii

¹⁰ Bedia Akarsu, *a.g.e.*, s.16; Ernst Cassirer, *a.g.e.*, s.141; Hülya Altunya, *Fârâbî’de Dil Felsefesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1993, s.10.

¹¹ Ayhan Songar, *a.g.e.*, s.18.

¹² www.filozof.net

¹³ Ernst Cassirer, *a.g.e.*, s.143.

sadece sözel bir dil kabiliyeti değil, bir dili kurabilme, ayrı ayrı göstergelerden örülü, ayrı ayrı kavramların karşılığı olan bir dizge oluşturma kabiliyetidir.¹⁴

Saussurre, dilin sınırlarını karmakarışık olgular bütünü olarak niteler. Buna göre dil, dil yetisinin birey dışında kalan toplumsal bölümünü oluşturmaktadır. Bireyin onu tek başına oluşturması da mümkün değildir. Bu sebeple dil, mevcudiyetini yalnızca toplum üyeleri arasındaki sözleşmeye borçludur. Ancak bireyin dilin işleyişini kavrayabilmesi için, yaşadığı toplumun dilini öğrenmesi gerekir. Dilin öğrenilmesi için de belli bir zaman dilimi gerekmektedir. Bu zaman süreci çocukların anne-babasından peyderpey dili edinmelerine benzer.¹⁵

I.4. Çağdaş Batı Düşüncesinde Dilin Doğuşu Teorileri

Batı düşüncesinde yaygın olarak kabul edilen, Descartes ile yeni bir dönemin açıldığı düşüncesidir. Descartes ile birlikte yeni bir boyut kazanan batı düşüncesi, “şüphencilik” ekseninde “akıl” temelli *İnsan ve varlık- Tanrı-âlem -bilgi -değer* ilişkilerinde yeni bir bakış ortaya çıkarmıştır.¹⁶

I.4.1. Doğuştancı Teori

Bu teorinin temel olarak savunduğu şey dil ya doğuştandır ya da biyolojik kökene dayalıdır. İnsanlar dili kullanma hususunda özel bir kabiliyet ile dünyaya gelirler. Bu yeti çevreden biraz etkilenir. Chomsky, bu görüşün en önemli temsilcisi olan bir dilbilimcidir.¹⁷

Chomsky'nin şu şekilde temel varsayımlarını sıralayabiliriz:

- Dili, İnsan dışındaki canlılar edinemez.
- Dil, edinilir, kazanılır ama öğrenilmez,
- Dilin özellikleri evrenseldir.

¹⁴ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, I, 31-32.

¹⁵ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, I, 35.

¹⁶ www.ilem.org.tr.

¹⁷ Chomsky, *Dilin Mimarisi*, çev. İsa Kerem Bayırlı, 2014.

- Dil gelişiminde yetişkinlerin rolü sınırlıdır.¹⁸

Chomsky'nin doğuştancı görüş ile ilgili düşünceleri şu şekilde açıklanabilir;

1- Yetişkinlerce çokça eğitim verilmiş hayvanlar bile küçük bir çocuğun dilindeki karmaşık sembol sistemini kullanmayı öğrenemezler.

2- Oysa çocuklar, kendilerinden öğrenmenin beklenmediği bir evrede bu kadar karmaşık görünen bir sistemi başarıyla edinirler.¹⁹

Chomsky'e göre çocuklar dil sisteminin kurallarını kendilerinin keşfedeceği bir özel yeti ile doğmuşlardır. Öğretilmeye ihtiyaçları yoktur. Çocuğun dil gelişimi yetişkin yönlendirmesi olmaksızın doğal ve kendiliğindedir.²⁰

I.4.2. Davranışçı Teori

Skinner ve Rachlin bu teoriyi savunanların başında gelir. Dil, insanın davranışlarına özel bir olgu değildir. Burada “sözel davranış” terimini dil terimi yerine tercih etmek daha uygundur. Nasıl ki bir ayakkabı bağının bağlanması öğrenilerek yapılıyorsa dil de öyle öğrenilmelidir. İnsanlar bunu yapa yapa öğrenirler. Bir kısım hayvanlar taklit yoluyla birçok beceriyi öğrenebilmektedirler. Çocuk da bir anlamda böyledir. O, dildeki kullanım becerisini çevredeki dil modellerinden kaptığı deneyimlerle başarır.²¹

I.4.3. Bilişsel Gelişim Teorisi

Bu teoriyi savunan önemli temsilcilerden biri Amerika'lı Psikolog Jerome Bruner, bir diğeri ise; İsveç'li bilim adamı Jean Piaget'dir.

Dilin kendinden daha geniş bilişsel yetilerden kaynaklandığı görüşü Piaget'e ait bir görüştür. Bilişsel yeti öncül bir süreç olup, dil gelişimine temel sağlar ve dili yönlendirir. Dil genetik değildir.²²

¹⁶ Komisyon, *Çocukta Dil ve Kavram Gelişimi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2003, s . 26.

¹⁹ Ramazan Demir, *Arap Dilbilimcilere Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 49.

²⁰ Komisyon, *a.g.e.*, s. 27.

²¹ Komisyon, *a.g.e.*, s. 63.

²² Komisyon, *a.g.e.*, s .63.

Çocuklar çevresine niçin bilişsel olarak uyum sağlarlar? Piaget, bu soruya şöyle cevap verir: İçsel güç, çocukların bilişsel uyumlarında mühimdir buna da denge adını vermektedir. Bunun arka planındaki mekanizma da biyolojik bir mirası işaret etmektedir.²³

I.4.4. Doğadaki Seslerin Taklit Edilmesini Temel Alan Teori (Bow-Wow)

Bu nazariyeye göre, sözlerin ağızdan çıkışı doğadaki seslerin taklidine dayandırılır. İnsan, canlı unsurlardan veya cansız unsurlardan işittiği sesleri taklit etmek suretiyle lafızlara dönüştürmüştür.²⁴

Dilin toplumsal bir olgu oluşu bu görüşte olanlara göre önemlidir. Bu sebeple lafızlar anlamlara delâletleri itibariyle gelişmektedir, hatta zaman içerisinde yeni anlamlar kazanmaktadır.²⁵

Ses taklidine dayalı var olan sözler, bir dildeki söz varlığının ancak küçük bir kısmını oluşturur. Bu düşünceye şu şekilde eleştiri getirilmektedir. Görünüşte sesin öykünmesi sonucu oluşan kelimelerin gerçekte öykünmeye dayanmayan kök şekillerden türetilmesi; bu düşünceye göre dünyada konuşulan tüm dillerin aynı olması gerektiği gibi tenkitler, yöneltilen en önemli eleştirilerdendir.²⁶

I.4.5. Ünlemleri Temel Alan Teori (Pooh-Pooh)

Bu teori, dilin kaynağı ve insanların kullanmaya başladığı ilk kelimelerin fitrî olarak çıkardığı sesler olduğunu savunur. Bu sesler insanın çeşitli durumlarda çıkardığı sesler ve ünlemlerdir.²⁷

Bu sesler, topluluktan topluluğa çeşitli farklılıklar göstermektedir. Mesela, Türkçede biz “ah!,vah!, aa!, of!” vb. sesleri bu tür durumlarda kullanırken; diğer

²³ Komisyon, *a.g.e.*, s. 45

²⁴ Kâsîd Yasir ez-Zeydi, *Fıkhu'l- Lugati'l Arabiyye*, Dâru'l Furkân, Amman, 2004, s. 51.

²⁵ Kâsîd Yasir ez-Zeydi, *a.g.e.*, s. 52.

²⁶ Gordon Winant, Hewes, *Dilin Doğuşuna İlişkin Kuramlar*, çev. Hasan Boynuvara-Bülent C. Tanrıtanır, Yüzüncü Yıl Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Van, 1993, s. 9.

²⁷ İbrahim Enis, *Delâletü'l-Elfâz*, Mektebetü'l-Ancolo'l-Mısriyye, Mısır, 1991, s. 23.

toplumlar farklı sesleri kullanırlar. Yine İngilizce’de “pooh-pooh” şeklinde kullanılan ses böyle bir sestir. “pooh-pooh” teorisi ismi batıda bu sebeple kullanılmıştır.²⁸

I.4.6. Sesler ile Kelimeler Arası Bağı Temel Alan Teori (Ding-Dong)

Bu teoriye göre lafızların anlamları ile sesleri arasında mistik bir yakınlık vardır. İkisi arasındaki bağ da çok sıkıdır. Bu görüş lafızların insanı kuşatan dış etkenlerin bir aksisedası olduğunu savunur. Bu aksiseda insanı etkiler ve onu hissettiği zaman infiale geçirir. Bu infiale geçiş, insanı belli seslere dayanan belli lafızlarla konuşmaya sevk eder. Örnek vermek gerekirse bir eşyaya vurulduğu veya o eşya bir şekilde bir yere çarptığında çıkan ses o şeyin ismi olur.²⁹

²⁸ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 52.

²⁹ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 52-53.

II. BÖLÜM

DİLİN KAYNAĞINA YÖNELİK TEORİLER VE MÜSLÜMAN BİLGİNLERİN BU KONUDAKİ GÖRÜŞLERİ

Dilbilimi konusunda araştırma yaparken veya dilin kaynağı meselesi incelenirken, bu konuda Arap Dilbilimcilerinin görüşlerine başvurmamız en tabii olanıdır. Tezimizde konumuzla alakalı teorilere ve Dilbilimcilerin görüşlerine yer verilecektir.

II.1. Vahiy ve İlham (Tevkîf) Teorisi ve Savunucuları

Bu teorinin savunduğu görüşe göre dil tevkîfidir. Yani bir başka deyişle vahiy ve ilham bu teorinin temel dayanağıdır. Bu ekol mensupları İnsanoğluna Dilin Yüce Allah tarafından öğretildiğini kabul eder. Ebu'l Hasan el-Eş'arî (v. 324/935-36) bu tezin ilk savunucularından kabul edilir.

Diğer yandan Eş'arî Dilin vahye dayandığı görüşünün ilk temsilcisi olarak kabul edilse de bu görüşün kelâm çevrelerince Ebû Hâşim el-Cübbâî (v. 303/916)'nin yaşadığı dönemden önce tartışıldığı belirtilir.

Bu konuda İbn Teymiyye (v. 728/1328) Ebû Hâşim ile Eş'arî arasında (ki ikisi de Ebû Ali el-Cübbâî'nin öğrencileridir.) dilin kaynağı konusunda tartışmalar yaşandığını belirtir.³⁰Bu görüş hakkında bazı âlimlerin fikir ve beyanlarına bakarak daha detaylı bilgi edinebileceğiz.

II.1.1. İbn Fâris

İbn Fâris, (v. 395/1004), Bakara Suresinin 31.inci ayetinde yer alan “﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾” (Allah bütün isimleri Âdem'e öğretti)” ibaresini delil olarak göstererek dilin tevkîfi olduğunu belirtir. Yani dil Allah tarafından Hz. Adem'e öğretilmiştir.³¹

³⁰ İbn Teymiyye, *el- İman* (nşr. Muhammed ez-Zebidi) Dâru'l-kitâbi'l Arabî, Beyrut, 1414/1992, s.103-104.

³¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ*, el-Mektebetü's-selefiyye, Kahire, 1324/1910, s. 5.

İbn Fâris tevkîfî yolla oluşan dilin tedricen vahyedildiğini kabul eder.³²

II.1.2. İbn Hazm’a Göre Dil Teorisi

İbn Hazm, Arap Dilbilimciler arasında önemli yer tutan, görüşlerinde aklî ve naklî deliller sunarak meseleyi izahta kendinden söz ettiren bir dilbilimcidir.

II.1.2.1. İbn Hazm’a Göre Dilin Doğuşu

İbn Hazm (v. 456/1064) “Dillerin ortaya çıkışının keyfiyeti tevkîfî midir yoksa istilâhî midir?” konusundan *el-İhkâm* isimli eserinde bahsetmektedir.³³

İbn Hazm bu konuya birçok görüş bildiren insanların olduğundan bahsederek girer. Ama tercih edilen görüşün dilin tevkîfî olduğunu vurgular. İbn Hazm, tevkîf nazariyesi hakkında aklî ve naklî deliller getirir. Naklî delil olarak “Allah bütün isimleri Âdem’e öğretti”³⁴ ayeti kerimesini alır.

Aklî delil getirirken ise bir yandan da uzlaşma ve anlaşma teorisini eleştirir ve “dilinin bir uzlaşma ve anlaşma sonucu gerçekleşebilmesi için eşyanın hakikatini idrak etmiş aklî ve zihnî melekeleri kemale ermiş, ilmî seviyeleri derin, eşyayı bütün ayrıntılarıyla bilen bir topluluk bulunmalıdır” der.

Ancak insanoğlunun böyle bir yeteneği kazanabilmesi çok kolay değildir. Çünkü insanoğlu doğumuyla birçok ihtiyaç içindedir. Ancak yıllar sonra kendi kendini idame ettirme gücüne erişebilir. Çocukla ilgilenen herkesin ortak bir dil kullanmaları gerekir. Ancak insan, bebeklik döneminde anlam kabiliyetinden yoksun olması sebebiyle bir başkasının bakımına muhtaç olduğundan dili uzlaşma yoluyla gerçekleştirmesi mümkün değildir.³⁵ İbn Hazm şu ifade ile aklî delilini kuvvetlendirir: “Öyleyse aklî ve zihnî melekeleri olgunlaşmış, evrende bulunan eşyanın bilgisine vakıf olmuş ilk kişi Hz. Âdem (a.s.)’dir. Bu da Allah’ın onu yetiştirmesi, ona bildirmesi ve öğretmesi sayesinde olmuştur”.³⁶

³² İbn Fâris, *a.g.e.*, s. 6.

³³ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l Ahkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatu’l Âsime, Kahire, 1970, I, 28.

³⁴ Bakara, 2/31.

³⁵ İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 28.

³⁶ Vedit’Vasîf Mustafa, *İbn Hazm ve Mevkîfuhu mine’l Felsefe ve’l Mantık*, Abudabi, 2000, s. 269.

Yine uzlaşmanın olabilmesi için, daha evvelden yaşanmış bir zamanın varlığı gereklidir. Çünkü uzlaşma uzlaşanlar arasında yapılan ikili bir fiildir. Her fiilin bir evveli mutlaka olmalıdır. İbn Hazm'ın düşüncesinden şunu anlıyoruz: Karşılıklı uzlaşıp anlaşmaları dil olmadan insanlar dil üzerinde nasıl uzlaşabilir. Böyle bir şey kesinlikle muhaldir, mümkün değildir.³⁷

İbn Hazm'ın düşüncesine göre dil ile bilgi arasında çok sıkı bir bağ vardır. Hatta ona göre dil, bilgiden ibarettir. Biz fani insanlar olduğumuza göre bilgiyi yaratamayız. Öyleyse bilgiyi yaratacak bir yaratıcının olması lazımdır. O yaratıcı da Allah'tır. Allah hem insanı hem de dili yani bilgiyi yaratmış ve onu insana öğretmiştir.³⁸

Buraya kadar anlatılanlardan İbn Hazm düşüncesinde dilin orijini ile ilgili şu netice çıkarılabilir. İbn Hazm'a göre dil tevkîfi bir şekilde oluşmuştur.³⁹

II.1.2.2. İbn Hazm'a Göre Hz. Âdem'e Öğretilen Dil

İbn Hazm bu konuda çok açıkça İnsana Allah tarafından hangi dilin öğretildiğini bilmediğimizi belirtir. Ancak görüşlerine şunu da ekler: Hz. Âdem'e öğretilen dilin, ibaresi en açık, kapalılığı en az ve en veciz, en zengin, bütün dillerin en mükemmeli olduğu kesindir. Çünkü Allah bütün isimleri Âdem'e öğrettiğini bize bildirmektedir.⁴⁰

Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e insanların konuştuğu bütün dilleri öğretmiş olması da mümkündür. Birden fazla dil hâline gelmeleri ise daha sonraları Hz. Âdem'in çocuklarının yeryüzünün her yerine dağılarak yayıldıkları için olmuştur. Son ihtimalin gerçeğe en yakın ve en tutarlı görüş olması akıllara daha yatkındır. Ancak bu görüş Hz. Adem'e bir dil öğretildiği kadar kesin değildir. Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Allah'ın bütün dilleri ilk insana öğretmiş olması düşüncesi doğruya en yakın düşüncedir. Bu düşüncenin sebebini İbn Hazm insanları başka diller üretmeye iten sebeplerin ne olduğunu bilmemeye bağlamaktadır.⁴¹

³⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 28.

³⁸ Vedit' Mustafa, *a.g.e.*, s. 269.

³⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁰ Bakara, 2/31.

⁴¹ İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 31.

II.1.2.3. Dillerin Mukayesesi ile İlgili Görüşleri

İbn Hazm, “bazı milletler dil üstünlüğünü yani kendi dillerinin üstün olduğunu iddia ederler ki bu yersizdir” der. Dillerin üstünlüğü ile ilgili elimizde bir delil olmadığını belirtir. Dil için böyle bir şey düşünölemeyeceğini vurgular.⁴²

II.1.2.4. İbn Hazm’a Göre En Üstün Dil Meselesi

İbn Hazm, bir dilin güçlü olması konusuna O dili konuşanların sosyal, siyasî, teknolojik, ekonomik gücü; eğitim, kültür ve gelişmişlik yönü ile orantılı olduğu açısından bakmaktadır. Çünkü bir dilin ileri düzeyi yakalaması mümkün olabilir. Ama çeşitli olumsuz şartlarda da o dili konuşan devletin yıkılması neticesinde orada yaşayanların başka yerlere göç edip oralardaki toplumlarla karışması neticesinde gerilemesi mümkündür hatta yok olmakla karşı karşıya kalabilir.⁴³ İbn Hazm bu görüşüyle dillerle ilgili çağdaş anlayışın gereği olan evrim ve gelişimi hakkında önemli bir bakış açısı getirmiştir.⁴⁴

İbn Hazm Arapça’yı Vahiy dili olduğu gerekçesiyle en üstün dil sayma yaklaşımını kabul etmemiştir. Dil bir iletişim aracıdır ve ilâhî emirler Peygamberlerin gönderildiği toplumun diliyle tebliğ edilir.⁴⁵ Delil nedir? Delil şu ayetlerdir: “(Allah’ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her Peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.”⁴⁶ “Biz onu (Kur’ân’ı), öğüt alsınlar diye senin dilinde indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık.”⁴⁷

Yukarıdaki ayetlerden de anladığımız gibi Yüce Allah, Rasûlullah efendimizi kendi kavmine kendi dillerinde anlatması için Kitab-ı Mübîni Arapların diliyle indirmiştir. Bunun dışında başka bir sebep aramak gerekmez. Mesela Allah, Hz. İbrahim’in suhufunu Süryanî diliyle, Tevrat, İncil ve Zebur’u İbranice olarak göndermiş ve yine Hz. Musa ile de İbranice olarak konuşmuştur.⁴⁸

⁴² İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 32.

⁴³ İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 31.

⁴⁴ İsmail Durmuş, *a.g.md.* DİA, XX, 59.

⁴⁵ İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 33.

⁴⁶ İbrahim, 14/4.

⁴⁷ Duhan, 44/58.

⁴⁸ İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 32.

İbn Hazm, en üstün dil meselesi konusunda fikirlerini belirttikten sonra bütün dillerin eşit olduğunu hiçbir dilin başka bir dile üstün olmadığını özellikle vurgulamaktadır.⁴⁹İbn Hazm'ın bu görüşü modern anlayışa uyum sağlamaktadır.⁵⁰

II.2. Uzlaşma ve Anlaşma (İstılâh) Teorisi ve Onun Savunucuları

Bu teori vahiy ve ilham teorisinin tam tersini savunur. Yani dil uzlaşma ve anlaşma yoluyla insanlar arasında ortaya çıkmıştır. Bu teorinin savunucuları Ebû Hâşim el-Cübbâi (v. 321/933) ve Mû'tezile'yi öncü kabul ederler.⁵¹

II.2.1. Mu'tezile'den Ebû Hâşim el-Cübbâi ve Onun Takipçileri

İbn Teymiyye, Ebû Hâşim el-Cübbâi'yi dilin yapısı ile ilgili görüş belirtip dilin menşeinin insanlar arasında gerçekleşen bir uzlaşmaya dayandığını söyleyen ilk kişi olarak vurgular. Yani Ebû Hâşim el Cübbâi, uzlaşma yolunu savunan ilk âlimdir. İbn Teymiyye ayrıca dilin bir kısmı vahye diğer bir kısmı uzlaşmaya dayandığını savunan üçüncü bir görüş sahiplerinin olduğunu belirtir ve üç görüşün (tevkîfi-uzlaşmacı-birleştirici) hepsinin mümkün olmasını kabul eden bundan dolayı da tevakkuf teorisi diye adlandırılan diğer bir görüşün de bulunduğunu belirtir.⁵²

Burada Suyûtî'nin tezini de değerlendirmek gerekir. Suyûtî'nin konuyla ilgili olarak naklettiği Mu'tezilî düşünce şöyledir: “Mu'tezile'ye göre, dil bütünüyle uzlaşmaya (istılâhî) dayalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu görüşlerini dillerin yani lafızların anlam ve referanslarına (medlûllerine), akli delâletlerde olduğu gibi delâlet etmemesine dayandırır. Bu düşünceyle dünyada toplumların farklı diller konuşmasına da bir açıklık getirmiş oluyorlar. Eğer dil Allah'ın bildirmesiyle gerçekleşmiş olsaydı, Allah'ın aynı zamanda lafız (sîga) bilgisini, sonra anlam (medlûl) bilgisini, daha sonra da söz konusu sîganın söz konusu anlama delâlet ettiği bilgisini bizim için yaratması gerekirdi. Allah'ın bizim için kendi sıfatlarının bilgisini yaratması halinde ise zâtının bilgisini de yaratması caiz olurdu. Allah'ın kendi zâtının

⁴⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, I, 32.

⁵⁰ İsmail Durmuş, “İbn Hazm”, *DİA*, XX, 59.

⁵¹ İbn Hazm, *a.g.e.* I, 33.

⁵² İbn Teymiyye, *el-İman*, 103-104.

bilgisini bizim için yaratması durumunda teklif, sorumluluk ve imtihanın bir anlamı kalmazdı.”⁵³

Mu'tezile, akıl ve mantığı dil üzerinde uzlaşma aracı olarak görür ve dilin vahye dayandığını reddeder.⁵⁴ Suyûtî ise bu görüşün yanlış bir temel üzerine bina edildiğini savunur. Suyûtî, Allah'ın kendi zâtının bilgisini yaratmasının zaruretten dolayı caiz olduğunu söylemektedir.⁵⁵

II.3. Birleştirici Teori

Bu teori Ebû İshâk el-İsferâyînî (v. 418/1027)'ye aittir. Bu teoriye göre, dil Yüce Allah tarafından öğretilmiştir. Ama bunun yanında uzlaşma tezini de kabul eder. Böylelikle daha önceden konu edilen her iki teoriyi birleştirmiş olur. Bu teori, dilin insanlar arası anlaşmayı sağlayacak kadarını Allah'ın öğrettiğini savunmaktadır. Tevkîfî ya da ıstılâhî olarak diğer kalan kısmın her iki şekilde oluşması mümkündür.⁵⁶

II.3.1. Ebû İshâk el-İsferâyînî

Ebû İshâk el-İsferâyînî, insanlar arasında zarûreten anlaşacak kadarını Allah'ın öğrettiğini belirtmiştir.⁵⁷

el-İsferâyînî, görüşüne şöyle delil getirmektedir. Dil eğer ki insan için başkasını uzlaşma ve anlaşmaya davet edecek kadarı ıstılâhî bir şekilde gerçekleşmiş olsaydı bundan dolayı daha önce yapılmış başka bir uzlaşmanın da var olması gerekirdi ki bu da bizi tam izah edemeyeceğimiz bir kısır döngüye götürür. Suyûtî İsferâyînî'nin bu görüşünü eleştirir. Çünkü insanoğlu, hemcinsine isimlerin anlamlarını öğretebilir. Aynen anne ve babasından öğrenen çocuğun, lafızların anlamlarını bilmeden kullanması ve bunun yanında bir uzlaşmanın da olmamasına rağmen öğrenmesi şeklinde olduğu gibi.⁵⁸

⁵³ Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 20 .

⁵⁴ Vedit' Vâsîf Mustafa, *İbn Hazm ve Mevkîfuhu mine'l-Felsefe ve'l-Mantık*, Abudabi, 2000, s. 269.

⁵⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, I,21.

⁵⁶ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, I.20.

⁵⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, I.21.

Kur'ân Dili Arapça kitabında Hüseyin Küçükcalay, bu hususla alâkalı görüşleri değerlendirir ve İsferyîni ile örtüşen aşağıdaki tercihini şöyle ortaya koyar: “Bizce dil, bütünü değilse de bir kısmı, Allah tarafından Âdem’e vahiy ve ilham yoluyla öğretilen ve daha sonra zamanla, şartlar müsait olduğu nispette gelişip büyüyerek insanların anlaşmalarına vesile olan, belli başlı bir hayata sahip sesler mecmuasıdır. Böyle mükemmel bir düzenin hiç konuşma bilmeyen birkaç insan tarafından meydana getirilmiş olduğuna şimdilik taraftar değiliz. Bu hususta varit olan şer’i deliller, bütün dillerin Cenâbı Hak tarafından vahiy ve ilham yoluyla öğretilmiş olduğunda kat’î değilse de, Hz. Âdem’e bazı şeylerin öğretilmiş olduğuna mutlak surette delâlet etmektedir.”⁵⁹

II.4. Tevakkuf Teorisi ve Savunucuları

Bu teoriyi görüş olarak benimseyenlere göre, daha önce ifade edilen üç teoriden hiçbiri ispatlanabilirlik açısından diğerinden daha kesin değildir. Onlar, dilin vahiy kaynaklı ya da insan ürünü olduğu yönündeki görüşlerin kabul edilme oranının eşit ihtimalli olması gerektiğini savunurlar. Niçin Tevakkuf teorisi adını almıştır? Yukarıda zikredilen bütün tezler imkân dâhilinde görüldüğü ve çekimser kaldığı için bu ad verilmiştir. Bu görüşün ilk savunucularının başında Ebû Bekr el-Bâkılânî (v. 403/1013) gelir. Bâkılânî’den sonra Cüveynî (v. 1085), Gazâlî (v. 1111), Fahreddîn er-Râzî (v. 1209), Ali Kuşçu (v. 1474) gelir. Bunun yanında çok sayıda fıkıh usûlcüsü de bu görüşü savunur. Onlar da dilin menşei meselesine Bâkılânî yolundan giderek aynı şekilde yaklaşım sergilemişlerdir.⁶⁰

II.4.1. İmâm-ı Gazâlî’ye Göre Dilin Kaynağı

İmâm-ı Gazâlî (v. 505/1111) İslam tarihinde ilim dünyasına çok önemli katkıları olan bir âlimdir. Dil ile ilgili görüşleri de bu sahaya şüphesiz katkılar vermiştir. Bu noktada Gazâlî’nin görüşlerine de bakılacaktır.

⁵⁹ Hüseyin Küçükcalay, *Kur'an Dili Arapça*, Deniz Kuşları Matbaası, Konya, 1969. s. 15-16.

⁶⁰ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 75.

Dilin kaynağı konusunu Gazâlî (mebdeu'l-luga) başlığı altında işler. Bu konuyu incelerken üç farklı görüşün olduğunu vurgular.⁶¹

Sırasıyla ele aldığımızda dilin kaynağının ıstılâhî oluşu önceliklidir. Yani dil, insanlar arasında uzlaşma yoluyla doğmuş ve gelişmiştir. Gazzâlî, bir kısım bilginlerin bu görüşte olduğunu belirtir. Onlara göre Allah'ın kelâmı daha önce olması gereken bir uzlaşma ile anlaşılabilir. Vahiy öncesinde bir dilin Peygamber olan kişide olması gerekir. Yoksa gelen vahiy nasıl anlayacaktır? Bundan dolayı dilin tevkîfî olduğu düşünülemez.⁶²

Diğer bir görüş olan tevkîfî yol, yani Allah'ın öğretmesi, dili ortaya koyma (vaz') hususunda insanların uzlaşabilmelerini gerektirir ama bu uzlaşmayı yapabilmek için iletişimin kendisiyle yapıldığı bir dilin varlığı gereklidir. Yani insanların bir araya gelerek anlaşacaksa anlaşmada kullanacakları bir dilin var olması elzemdir. Böyle bir durumu düşünmemiz ise bizi kısır döngü içinde bırakır.⁶³

Son görüş ise hem tevkîfî hem de anlaşma ve uzlaşma yoluyla oluşmuştur.⁶⁴

Gazâlî, cevaz yönünden her üç görüşün de aklen mümkün olabileceğinden bahseder.⁶⁵

Gazâlî özet olarak dillerin doğuşu meselesinde her görüşün kendi delilleri için tez ileri sürerek haklılıklarını belirtir ama kendisi tek bir görüşü benimseyip diğerlerini göz ardı etmez. Her birinin olabirliğini kabul eder.

II.4.2. Gazâlî'de İsim, Müsemma ve Tesmiye Kavramları

Gazâlî, *el-Maksadu'l-esnâ fi şerhi Esmâillâhi'l-hüsnâ* adlı eserinde Allah'ın güzel isimlerini inceler ve isim, müsemma ve tesmiye kavramlarını ele alır. Gazâlî, isim ile müsemma aynı şey midir değil midir hususunda farklı görüşlerin olduğunu

⁶¹ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 83.

⁶² Gazâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Şirketü'l-Medînetü'l-Münevvere li't-Tiba'a ve'n-Neşr, Cidde, 1413, III, 7.

⁶³ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 83.

⁶⁴ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, III, 7-8.

⁶⁵ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, III, 7-8.

aktarır, devamında da bu üç kavramın aynı şey olmadığını belirtir ve her ikisinin birbirinden farklı olduğunu beyan eder.⁶⁶

Bu nasıl ispatlanabilir? Gazâlî'ye göre terimlerin manaları ayrı ayrı açıklanırsa mesele vuzuha kavuşur.⁶⁷

II.5. Bazı İslam Filozoflarının, Çağdaş Dilcilerin ve Tefsircilerin Dilin Menşesine Dair Görüşleri ve Meseleye Lafız-Anlam İlişkisi Bağlamında Bakış

II.5.1. İslâm Filozofları

İslam filozofları dil ile ilgili çalışma ve çabalarda hep belirgin bir etki bırakmışlardır. Bunu aşağıda onların görüşlerini ele aldıkça görebileceğiz. Kendi dönemlerine ait çalışmalar, dilin gelişimi ile ilgili önem arz etmektedir.

II.5.1.1. Fârâbî

Fârâbî (v. 339/950)'ye Dil konusuna Tevkif-Istılah tartışması bağlamında “hakîm” adı verilmiştir. Fârâbî, başka ilimlerle beraber tıp ilmi ile de uğraşmıştır. Bundan dolayı kendisine “filozof” da denmektedir. Çeşitli ilim dallarında pek çok eser yazmış olan değerli bir müslüman fikir adamıdır. Fârâbî'nin ilgi alanlarına baktığımızda ilk sırada din gelmektedir. “Kadılık” yapmış olması bunu göstermektedir. Fârâbî'nin ilgilendiği bir diğer alan ise dildir. Fârâbî tasnifte Dilbilimini ilk sıraya yerleştirmiştir. Eserlerinde hem dilbilimi hem de dil felsefesinden bahsetmiştir. Ama Fârâbî bir farkla dili ele alırken dile felsefî bir mantıkla da yaklaşmıştır.⁶⁸

Fârâbî, sadece dili tasnif edici değildir. Bunun yanında felsefe ve mantık açısından da dili ele alır yine dilbilimin belli bir alanına yoğunlaşmamıştır. Genel dilbilime ilişkin değerlendirmeler yaptığını burada belirtmek gerekir. Çünkü gerek *İhsâu'l-'ulûm*'da bilimleri işlerken gerekse diğer eserlerinde dilden bahsederken insanın konuşma kabiliyetinin gerçekleştirdiği olguyu ele alır.

⁶⁶ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 85.

⁶⁷ Gazâlî, *el-Maksadu'l- esnâ* s. 7.

⁶⁸ Ramazan Demir, *a.g.e.*, s. 99.

II.5.1.2. İbn Sînâ

İbn Sînâ (v. 428/1037) “zaruret gereği insanların toplu bir şekilde yaşamaları lazımdır” der. Bu durumda insanlar birbirleriyle konuşarak diyalog kurmalıdır. İnsan tabiatında, meramını anlatabilmesi için iletişimde bulunma gerekliliği vardır. Dolayısıyla da insanın iletişimde bulunma ihtiyacı onu bir araç bulma arayışına yöneltmiştir. İnsan bu ihtiyacını karşılayabilmek için sesi en kolay ve en fonksiyonel bulunca onu kullanmaya yönelmiştir. Yaratıcı, insanoğluna öyle bir meleke vermiştir ki insan zihninde olana işaret etmesi için önce sesleri, sonra da harfleri ve harflerin birleşmesi neticesinde oluşan sözcükleri kullanmayı öğrenmiştir.⁶⁹

İbn Sînâ'nın bu düşüncelerine göre şöyle bir sonuç elde edilebilir: “İnsan dil yetisiyle dünyaya gelmiştir. Yani dili kullanma anahtarını kendi içinde taşır. Bu yetinin sese dayalı kelime ve cümleler formatında tezâhürü olan dil olgusunun ortaya çıkması bir toplumun varlığına bağlıdır.” İbn Sînâ, yazı ve kitâbetin icadını neden önemli ve zarurî görmüştür. Çünkü insanların meramları vardır, onu başkalarına bildirme; bilgi ve kültürel mirası gelecek nesillere aktarma ihtiyacı hissetmektedir.⁷⁰

İbn Sînâ ses, yazı gibi şeylerin tamamının Allah'ın ihsanı ve O'nun ilhâmıyla gerçekleştiğini belirtmektedir. Allah kabiliyetleri tüm canlılara ilham etmektedir. Mesela arılar bu konuda önemli bir örnektir. Nitekim şu ayette arılara ilham edildiği zikredilir:⁷¹

﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ﴾

“Senin Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin.”

İbn Sînâ lafızların, gerek insanın tabiatı gereği fitrî bir şekilde, gerek vahiy ve ilham yoluyla ve gerekse bir topluluğun uzlaşmasıyla oluşsun delâletlerinin uzlaşma meyilli olduğunu belirtir. Bu sebeple bu lafızlar ilk olarak insanlara bir öğretici tarafından öğretilmiş olsa da veya söz konusu kişiye Allah tarafından ve onun adlandırmasıyla (vaz'ı ile) ulaştırılmış olsa da durumun değişmeyeceğini vurgular. İbn

⁶⁹ Ramazan Demir, *a.g.t.*, s.116; İbn Sînâ, *eş-Şifâ el-Mantuk el-İbâre*, s. 2.

⁷⁰ İbn Sînâ, *a.g.e.*, s.2.

⁷¹ Nahl, 16/68.

Sînâ'ya göre delâletin mümkinatı için sözcük ile anlam arasına iradenin gelmesi gerekir. İbn Sînâ'ya göre bu irade bir lafzı kim telaffuz ediyorsa o kimsenin o lafzı belli bir anlam için kullanmayı dilemesi ile gerçekleşir. Bu sebeple kullanıcının iradesi lafzın anlamını belirler. Bu ifadeden anladığımızı göre lafzı kullananın kullanma esnasında belli bir irâdesi yoksa o lafız bir anlam değeri taşımaz.⁷²

İbn Sînâ'ya göre değerlendirildiğinde sonuç olarak şunu söylememiz mümkündür: Dilin kaynağının ıstılâhî veya tevkîfî olmasından ziyade mühim olan dilin kullanılması meselesidir.

Dili ve lafızları kullanan ve lafzın anlama delâletini belirleyen ise insandır. İbn Sînâ'nın bu ifadesi dil yetisini dil olgusundan ayırmaya yönelik çok belirgin bir ifadedir. İbn Sînâ için dil olgusunun önemi büyüktür. Bu, dilin kullanım (isti'mâl) boyutunun önemini arz eder. Ona göre dilin kullanım boyutunun, uzlaşî yoluyla gerçekleşmesi en önde gelen meseledir.

II.5.1.3. İbn Haldûn

İbn Haldûn (v. 808/1406), dil anlayışı konusunda "bi'l-kuvve mevcûd ve bi'l-fiil mevcûd" diye bilinen düşüncelerini İslâmî düşünce üzerine belirginleştirir. Buna düalist yaklaşım da denilmektedir.

Ona göre dilin bi'l-kuvve tarafını insanın doğuşu ile beraber gelen konuşabilme yetisi, bi'l-fiil yönünü ise bu konuşabilme özelliğinin herhangi bir toplumsal muhitte belirmesi oluşturmaktadır.⁷³

İnsanda bi'l-kuvve mevcut olan sahip olduğu düşünebilme ve konuşabilme kabiliyetidir. Kuvveden fiile geçiş ilk adım olarak zihnî bilgilerin ve dış âlemde mevcut nesnelere ilgili algıların yenilenmesiyle olabilir. İnsanda potansiyel olarak bulunan akletme gücü yenilenen bilgi ve algılar marifetiyle uygulanarak dışa yansıtılır. Bu şekilde var olan düşünebilme ve konuşabilme kabiliyeti fiilî olarak gerçekleşir. İbn Haldûn'a göre konuşabilme yeteneği ile konuşma melekesi birbirinden ayrıdır.

⁷² Ramazan Demir, *a.g.t.*, s.118; İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-şifâ:Mantûğa Giriş*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 19.

⁷³ Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 119; İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, nşr. Ali Abdulvâhid el-Vâfi, Kahire, 1401/1981, II, 983-984.

Konuşabilme kabiliyeti insanoğlunda mevcut olan diğer melekeler gibi fitrîdir, konuşma yetisine gelince o bahsedilen melekenin bir neticesidir. Kabiliyet ve melekeler, elle tutulamayan bir yapıya sahiptir.⁷⁴

İbn Haldûn, dilin tanımını şu şekilde yapar: “konuşan şahsın, maksadını anlatmak için kullandığı ibaredir. Bu ibare, insanın konuşmayı kendisiyle gerçekleştirdiği dil organının bir eylemidir. Söz konusu eylem, insanın istek ve maksatlarını ifade etme niyet ve ihtiyacından doğar.”⁷⁵

İbn Haldun, insanın dili sözlü ve yazılı olarak öğrenmesinin mümkün olduğunu belirtir. O “güç insanda vardır” der. Bu melekesiyle de insan diğer canlılardan ayrılır ve onlardan üstün bir mevki elde eder. Temel sanatlardan olan yazı ve kitâbet, harflerden oluşmuş şekiller ve sembollerin zihinde olana delâlet edeni ve kulakla işitilen kelimeleri gösterenidir. Yazı, insanı hayvanlardan ayıran en önemli özelliklerdendir.

İbni Haldun, “*el-Mukaddime*” adlı eserinde değişik milletlerin birbirlerinden sahip oldukları melekelerin fiili kullanım yönüyle farklı olduğundan bahseder ancak potansiyel bi'l-kuvve açısından aralarında fark olmadığını vurgular. İbn Haldûn, dilin imkan bulduğu yerde tekâmül edebileceğini, olgunlaşabileceğini belirtir.⁷⁶

İbn Haldûn'a göre insan dili kavramsal bir yapıya sahiptir. Anlamlar ise bu kavramların en önemlisini oluşturmaktadır. Burada anlamlar ile fiziksel bir yapı olarak kelimeler kastedilir. Hedeflenen durum ise insanın zihninde yer alan anlam ve mefhûmlardır.

II.5.1.3.1. İbn Haldun'a Göre Dil Melekesi Nasıl Elde Edilebilir?

Dili kullanmanın birinci kuralı kabiliyet kesbetmektir. O bu durumu titiz bir şekilde tahlil eder. Ayrıca nahiv ve nahivcilerin dili öğretirken kullandıkları yöntemin keyfiyetini değerlendirir. İbn Haldun'a göre bir dili öğrenmek için onun kurallarını bilmek gereklidir. Ancak burada şu bilinmeli ki dili kullanabilme ve konuşabilme farklı bir şey, onu incelemek farklı bir şeydir. İbn Haldun, ilk olarak meleke nedir ve

⁷⁴ Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 120; İbn Haldûn, *a.g.e.*, II, 983-984.

⁷⁵ Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 120; İbn Haldûn, *el-Mektebetü'l-'Asriyye*, Beyrut, 1996, s. 545.

⁷⁶ Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 121.

onun kurallarını nasıl bilebiliriz bu konuda karşılaştırma yapar. Akabinde bir başka mukayese daha yapar ki o da dil ile dilin kurallarını bilebilmektir. İbn Haldûn, dil melekesi ile dil sanatı hakkındaki fikirlerini Arap dili örneği üzerinden açıklar. Bir terzinin anlatımı üzerinden bu konuya şöyle açıklık getirir: “Terzilik, ipliği iğnenin deliğinden geçirmek, sonra iki parçası bir araya getirilen kumaşa bu iğneyi batırmak, iğneyi kumaşın öbür tarafından belli bir mesafede çıkarmak, sonra onu tekrar başlangıç noktasına getirerek ilk deliğin hemen önünden, ilk iki delik arasında bir miktar boşluk bırakarak öbür tarafa geçirmek, sonra işin sonuna kadar bu şekilde devam etmekten ibarettir.” Anlatılandan gördüğümüz üzere terzilik sanatı hakkında konuşan kişi terziliğin nasıl yapılacağını burada sözlü anlatmıştır. Ancak kişiye “gel bir de bu işi elinle yaparak göster” denildiğinde bu defa terzilik sanatını söz ile anlattığı kadar eksiksiz yapamayabilir. Bu tüm sanatlarda aynıdır. Teoride söylediği işi, icra ederken tam anlamıyla düzgün bir şey ortaya koyamayabilir. Mesele burada böyle olduğu gibi tüm sanatlarda da böyledir. Şu anlama geliyor ki teori başka pratik başkadır. Teoriyi bilmek her zaman pratiğin de yapılabileceği anlamına gelmemektedir. Arapçadaki nahiv konusu da böyledir. Uygulama anlatım gibi olmaz.⁷⁷

II.5.2. Çağdaş Arap Dilbilimcilerin Yaklaşımları

Dilin menşesine yönelik Arap dilbilimciler tarafından 10. yy.’dan bu yana araştırmalar yapılmış ve görüşler beyan edilmiştir. Çağdaş dilbilimciler dediğimiz zaman 19. yy.’dan günümüze kadar Arap dilbilimi üzerine çalışmalar yapan ilim adamlarının görüşlerini ele almayı kastetmekteyiz.

II.5.2.1. Corcî Zeydan’ın Yaklaşımı

Hıristiyan dilbilimci olan Corcî Zeydan’ın (v. 1332/1914), dil konusundaki bu meseleye bakışı -dil, zarûrî ve tevkîfî midir yoksa müktesep ve ıstılâhî midir?- şeklindedir.

II.5.2.1.1. Corcî Zeydan’a göre Dilin Doğuşu

⁷⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 559-560.

Ona göre dilin zarûrî olması için sonradan kazanılmamış olması gerekir. Yine tevkîfî olması da yapı ve delâlet yönünden yalın olmasını gerektirir ki bu herhangi bir değişikliğe uğramış olmaması anlamına gelir. Bakıldığında dildeki durum böyle değildir. Biz çevremizde bulunanlarla iletişim kurarak onlardan işittiğimiz kelimelerle konuşuruz. Hâliyle Arapçayı konuşabilmemiz de ancak Arapça konuşulan bir topluma girerek yetişmemizle alâkalıdır. Mesela Yunanlıların arasında doğup yetişseydik Yunanca'yı konuşmamız elzem olurdu. Ya da Hintlilerin arasında Hintçe'yi konuşmamız gerekecekti. Hayvanlar içinde yaşasaydık bu defa dili hiç öğrenemeyecektik.⁷⁸

II.5.2.1.2. Corcî Zeydan'a Göre Dilin Gelişim Aşamaları

1- Taklitten konuşmaya geçişin birinci sırası, taklit edilen sesi kullanarak basit anlamları gösterecek şekilde lafızlar oluşturulmasıdır. Burada lafızların sınırlı olması sebebiyle her hangi bir lafız, asıl anlamına yakın olarak başka anlamlar içinde kullanılmaktadır. Ama burada isim, fiil, harf ayırımı henüz yoktur.

2- İkinci kısım ise isim ve fiilin birbirinden ayırt edilebildiği bölümdür. Bu aşamada ise bu defa harf ve edatlar yoktur.

3- Üçüncü kısma gelince isim ve fiillerle birlikte harf ve edatların kullanıldığı kısımdır.

4- Dördüncü sırada cins, sayı, iştikâk gibi dil özelliklerinin ayırt edici vasıfları gelmektedir. Lakin bu aşamada yine henüz ismi tafdil sigası yoktur. Samî dillerde (Arapça hariç) sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil sigasının yerine kullanılmaktadır.

5- Bu aşama artık dil özelliklerinin tüm ayırt edici vasıflarını barındırmaktadır. Ancak bu aşamada da i'râb durumları mevcut değildir. Burada şu belirtilmelidir ki bu kısım, çoğu modern Avrupa dillerini kapsamaktadır. Bu dillerde ref', nasb, cer gibi i'rab durumlarına rastlanmaz. Bunun yerine lafızlarda takdim tehir yapılıır. Örnek olarak İngilizler, "The lion kills the tiger – Aslan kaplanı öldürür." Bunun tersini amaçladıklarında ise kelimelerde yer değişikliği

⁷⁸ Corcî Zeydân, *el-Felsefetu'l-Lügaviyye ve'l-Elfâzu'l-'Arabiyye*, Matba'atu'l-hilâl, Kahire, 1904, s. 76.

yapıp “The tiger kills the lion – Kaplan aslanı öldürür” derler. Ama Arapçaya gelince kelimelerin yerlerini değiştirme gibi bir zorunluluğun olduğunu görmüyoruz. Bunun yerine kelimelerin son harflerinin harekelerinde değişiklik yapmak yeterlidir.

6- İ‘râb özelliklerini de içeren altıncı aşamaya gelince, dil ile ilgili sürecin son halkası üzerinde durulmaktadır. Fasih Arapça ve bunun yanında batı dillerinde kelimelerin yerlerini değiştirmek çok bir şeye etki etmez, anlamı da çok etkilemez. Örnek olarak Arapça’dan bir örneğe bakarsak (قَتَلَ النَّمْرَ الْأَسَدُ- قَتَلَ الْأَسَدُ النَّمْرَ-الْأَسَدُ قَتَلَ النَّمْرَ) hepsinde de mana “aslan kaplamı öldürdü” ifadesiyle sonuçlanır.

Corcî Zeydân, dil ile ilgili bu şekilde geniş bilgiler verir ve bir hususa dikkat çekerek şöyle der: Dil harikulade bir sistemdir. Belki sınırlı sayıda hece ve sözcük vardır ve bu da belki garipsenebilir ama dillerin uzun süreci ve sözcüklerin tarihi seyrine baktığımızda geçirdikleri evreler dikkate alındığında bu düşünce garipsenmemelidir.⁷⁹

Nihâî olarak Corcî Zeydân’ın dilin menşei hakkındaki düşüncelerine göz attığımızda Birleştirici görüş olarak da kabul edebileceğimiz görüşleri řu maddeler altında toplanabilir.

- İnsanın konuşmayı gerçekleştirebilecek yeteneklerle donatılmış olması onun diğer canlılardan ayrıldığıın en önemli özelliğidir.
- Dil, sonradan kazanılmış yani insanların anlaşmaları ve uzlaşısı neticesinde meydana gelmiştir.
- Dilin ilk olarak ortaya çıkış şekli doğadaki seslerin taklidine dayalıdır.

II.5.2.2. İbrahim Enîs’in Yaklaşımı

İbrahim Enîs (v. 1977), dilin kaynağı konusunu ele alırken; dili çokça araştırılan meseleler arasında saymakta, bununla birlikte ulaşılan sonuçların da olumsuzlukla

⁷⁹ Corcî Zeydân, *a.g.e.*, s. 88; Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 140.

neticelendiğini belirterek bu konunun kesin olarak çözümlenemediğini ifade etmektedir.

İslam düşüncesinde bu konunun aslı nedir, Dilin kökeni, vahye mi yoksa ıstılâha mı dayanıyor? Dil konusu bu soru çerçevesinde tartışılmıştır. İbrahim Enîs, Müslüman bilginlerin bir görüşü tercih edip de üzerinde anlaştıklarını göremediğini belirtir.⁸⁰

İbrahim Enîs bu şekilde ön bilgileri verdikten sonra, *Delâletü'l-Elfâz* adlı eserinde şöyle der. “Başını Jespersen’in çektiği bazı modern dilbilimciler, kabul gören, bizi ikna edecek yeni bir nazariye ortaya attılar. Çünkü bu nazariye daha önce zikri geçen diğer nazariyeleri kapsamakta ve temellerini bilimsel esaslar üzerine kurmaktadır. Diğer nazariyeler, tündengelim metodunu kullanır. Çünkü varsayımlardan yola çıkarlar. Önce tezlerini ortaya atarlar sonra bu tezlerini ispatlamak için deliller ileri sürerler. Ancak bu nazariye, tümevarım metodunu kullanır. Önce gözlem ve deneylerini yapar, değerlendirir ve sonuç ne olursa olsun ona razı olur. Jespersen ve onun izinden gidenler tezlerini şu üç temel esas üzerine bina ederler.⁸¹

- 1- Çocukta dilin gelişim aşamalarının incelenmesi.
- 2- İlkel toplumların kullandığı dillerin incelenmesi.
- 3- Günümüzdeki dilleri geriye dönük olarak tarihî bir şekilde incelemek.

Bu dilbilimciler, çocuğun anadilini öğrenirken geçirdiği aşamalar ile ilk insanın dili ortaya çıkarırken geçirdiği aşamalar arasında paralellik olduğunu düşünürler. Bunun için çocuğun anadilini öğrenirken geçirdiği dönemleri incelerler. Hatta bunlardan bazıları bu incelemede çok aşırı gittikleri için çocuğun anadilini öğrenirken içinde bulunduğu şartlar ile ilk insanın dili keşfederken içinde bulunduğu imkânlar arasındaki farkı unuturlar. Yine zikri geçen dilbilimcilere göre ilkel toplumların dilleri ile ilk insanın dili arasında da bir benzerlik bulunmaktadır. İlkel toplumların dilleri, dillerin gelişiminin çok eski bir aşamasını oluşturmaktadır. Bundan dolayı ilkel toplumların dilleri ile günümüzde konuşulan diller arasında yapılacak bir karşılaştırma

⁸⁰ İbrahim Enîs, *Delâletü'l-Elfâz*, s. 15-20; Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 151.

⁸¹ İbrahim Enîs, *a.g.e.*, s. 28 vd.

bize dilin, gelişim serüveninde izlediği yolu gösterecektir. Söz konusu nazariyenin üçüncü temel esası dili tarihsel bir şekilde incelemektir. Bu esas ilk iki esastan daha önemlidir. Bu dilbilimciler, bütün gayretlerini dilin tarihsel incelemesinin yapılmasına yönelttiler. Bu incelemeyi geriye dönük bir şekilde yaptılar. Yani günümüzden başlayıp nesil nesil geriye götürdüler. Dönemler arasında karşılaştırmalar yaptılar. Meselâ, günümüz İngilizcesini Şekspir dönemindeki İngilizce'yle karşılaştırdılar. Bundaki amaçları dilin gelişimi hakkında genel geçerliliği olan kurallar elde etmektir. Tarihi inceleme sonucunda genel geçerliliği olan kurallar elde edilirse bu kurallar hakkında hiçbir şey bilmediğimiz tarih öncesi döneme de tatbik edilecek, böylece o dönemlerdeki durum da ortaya çıkarılacaktır. Böylece belki de dilin doğuşu meselesi üzerindeki kara bulutlar dağıtılmış olacaktır.” Jespersen, araştırması sonucunda şöyle bir kanıya vardı: “ilk ve eski dil çevredeki alınan mesajlardan çok duyguları ifade eden, şarkıya benzer duygusal davranışlardan ortaya çıkmıştır.”⁸²

İbrahim Enis, eserinde dilin doğuşu meselesine hayali bir bakış açısıyla bakarak şöyle der: “Modern dilbilimcilerin yazdıklarına göre şu çıkarımları yapabiliriz. İlk olarak kelimeler ortaya çıkıp kullanılmaya başladıkları zaman harf sayısı olarak çoktu ama anlam olarak bakılınca sınırlıydı. Örneğin değirmen sesi, gürültü, takırtı vardı ama ortada bir un yoktu. Toplumda gelince onlar da nasıl ki elleri ve ayaklarıyla oynuyorlarsa belli bir hedefleri olmaksızın aynen dilleriyle de konuşarak daha doğrusu çeşitli sesler çıkararak oynayan gençlerden oluşan bir topluluktu. Denilebilir ki dil, kullanılırken herhangi bir mesajı dinleyiciye iletmek değil de sadece bir oyun ve eğlence olarak ortaya çıktı. Bu, aynen henüz konuşmayı öğrenmemiş çocukların hedefsiz bir şekilde çıkardığı terennümler ve birtakım sesler gibi. İlk insanın fikre ve düşünceye gösterdiği ilgi tamamen fitri ve hissiydi. Çıkardığı sesler, bulunduğu yeri haber vermek ve arkadaşlarının dikkatlerini oraya çekmek için olsa gerekti. Değerlendirme olarak şu denilebilir ki lafızlar, başta oyun ve eğlenceden başka bir hedefi olmayan müphem seslerden ibaretti. Daha sonra herhangi bir olay sırasında

⁸² Ragıp Hulusi Özdem, *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Ankara, 1944, s. 139; Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 152.

kullanıldı. Bu şekilde sözü edilen kavramla bağı kuruldu ve zamanla tekâmüle ulaşarak dili oluşturdu.⁸³

II.5.3. Meseleye Tefsir İlmi Bağlamında Bir Bakış

II.5.3.1. Bakara Suresi 31. Ayet

Dilin kaynağı konusu genellikle tefsirlerde Bakara suresinde ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ﴾ (Allah, Âdem'e isimlerin tümünü öğretti⁸⁴) ve Rahmân sûresinde ﴿عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ (Ona düşüncesini açıklamayı öğretti⁸⁵) konu bu ayetler etrafında ele alınmaktadır. Tefsir bağlamında ele alırken ilk insan Hz. Âdem'e öğretilen isimler nedir, öğretme nasıl olmuştur ve beyanın anlamı nasıl anlaşılmalıdır gibi hususlar hakkında bu ayetler de temel alınarak Müslüman bilginlerin görüşlerine bakılacaktır.

Bakara suresinin 31. ayetinde bahsedilen “Allah Hz. Âdem'e bütün isimler öğretti” denmekle ne kastedilmektedir?

Bunun cevabı şöyle verilmektedir. “Kullehâ-كُلِّهَا” lafzında yer alan genelleştirmenin kapsamı kadardır. Burada kastedilen tüm eşya isimleri midir yoksa bazı bilinen adların hepsi midir?

Hak Dîni Kur'an Dili müellifi Elmalılı, bu hususta önceki tefsircilerin görüşlerinden aktarımlar yapar. Bu görüşler şöyledir:

1- Bu isimler, insanların birbirleriyle iletişim kurmalarına, tanışmalarına ve anlaşmalarına vesîle teşkil eden tüm adlardır. Netice itibariyle bütün dillerin hepsi hedeflenmektedir. Bu bilgiye baktığımızda -elif lââm- genelleme içindir. Diğer yandan bir başka görüşte şu şekilde belirtilerek şu ana kadar olmuş ve bundan sonra da olacak tüm şeylerin adları ifade edilmiştir.

2- Râbî, ayetteki adlardan maksadın meleklerin isimleri olduğunu belirtir.

3- Abdurrahman b. Zeyd, bu ayetin, Hz. Âdem'in zürriyetinden geleceklerin isimleri yani neslinin adları olduğunu kastetmiştir.

⁸³ Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 154; İbrahim Enîs, *a.g.e.*, s. 37.

⁸⁴ Bakara, 2/31.

⁸⁵ Rahmân Sûresi, 55/1-4.

4- Burada Ayette anılan adlarla dil kastedilmemiş, eşyanın özellikleri yani o özelliklerden oluşmuş ilmi şekiller (suretler) kastedilmiştir.

Bu konuda bazı müfessirlerin görüşleri aşağıda verilmiştir:

II.5.3.1.1. Taberî

Taberî (v. 310/923), Ayeti kerimede geçen “عَرَضَهُمْ” lafzında bulunan “هم” zamirini (onlar anlamına gelir) akıllı varlıklar için kullanıldığını söyler. Bundan dolayı da burada adlarla izah edilmek istenenden asıl maksadın meleklerin ve Hz. Âdem’in soyunun isimleri olduğunu vurgular.⁸⁶

II.5.3.1.2. Fahreddîn er-Râzî

Razî (v. 606/1209), Tefsir kitabı *Mefâtihi'l-Gayb*’da ayette geçen isimlerle ilgili şu yorumları getirir:

Birincisinde ayette zikredilen adlardan maksadın onların işaret ettikleri nesnenin içeriği, vasıfları, nitelikleri ve özellikleri olduğudur.

Diğerinde ise ayette zikredilen adlarla izah edilmek istenenin, bu zamanda insanların Arapça, Farsça ve diğer diller vb. gibi kullandığı tüm dillerdeki düşünceleri, kavramları, nesnelere ve tasavvurları isimlendiren ve dili oluşturan lafızlar olduğudur.

er-Râzî, bu görüşünü tercih ettiğini de belirtir. Buradan şu ifadeyi çıkarabiliriz: Buna göre Hz. Âdem’in evladı zikredilen dillerin tümünü kullanıyorlardı veya zamanımızda kullanılan dillerin hepsi tek bir dil idi. Hz. Âdem’in vefatı ile çocukları her bir bölgeye yayılınca gittikleri yerlerde onlardan her biri bu dillerden birisini konuşmaya başladı ve zamanla birkaç nesil geçince diğer dilleri unuttu.⁸⁷

II.5.3.1.3. Elmalılı

Muhammed Hamdi Yazır (v.1942) Osmanlı Devleti’nin son devrinde yetişmiş, felsefi, itikadî, fikhî, tasavvufî ve içtimaî meseleler üzerinde derinliğine düşünen büyük din âlimidir.

⁸⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, I, 518.

⁸⁷ er-Razî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 176.

Elmalılı kelâm-ı nefîsîden (harf ve ses olmadan Allah'ın konuşması) bahsederken şöyle der: Hz. Âdem'e lazım olacak kadar lisan öğretilmiştir. Ona ilim ve konuşma meziyeti verilmesi de kelâm ve dil olgusunun hilâfet vazifesinde ehemmiyetinin bulunduğu işaretidir.⁸⁸

İnsanoğlu, günümüzde ve önceki dönemlerin hepsinde dil konusunda elde ettiği gelişme ve ilerlemeyi esas olarak Hz. Âdem'in fitraten mazhar kılındığı isimleri öğrenme özelliğine borçludur. Cenab-ı Hak, konuşabilme yeteneğini, nesnelere isim verebilmeyi Hz. Âdem'in ruhuna zatî olarak yerleştirmiş ve ruha üflemenin tamamlanmasından sonra Hz. Âdem, bilfiil şerefi lisan ile müşerref olmuş ve gereğine göre isimleri kullanarak konuşma eylemini gerçekleştirmiştir. Elmalılı'nın Hz. Adem ile ilgili Bakara Sûresinin tefsiri hususundaki düşünceleri şu ifadeleriyle özetlenebilir; "Allah, eşyanın isimlerini ya kendi vaz' edip Âdem'in ruhuna nakş ve ilham etti ya da Âdem'e bu isimleri gerektiğinde vaz' edip kullanacak bir özel yeteneği haiz bir ruh üflemeyi takdir etti ki, ilki zâhir (açık), ikincisi muhtemeldir. Ta'lîm (öğretmek) ile bildirmek herkesin bildiği bir şeydir. Bundan Hz. Âdem'in aslı lisan olan isimleri birdenbire bir i'lâm (bildirme) ile bilmiş olmayıp, sırrı terbiye hükmünce bir istidat (özel yetenek) ile tadrîci bir şekilde belleyeceği anlaşılır. Ve burada bu ta'lîmin takdiri mütekaddimi ve bizzat Âdem'in sıfatı zâtîyyesi beyan olunuyor ki bu sıfat nev'î beşerin mahiyet ve fitrat-ı ûlâsı demektir. Zira Âdem nev'in (insan türünün) ilk ferdidir ve havassı nev'îyyenin (insan türüne ait özelliklerin) aslı ondan mevrûstur."⁸⁹

II.5.3.1.4. Seyyid Kutub

Seyyid Kutub (v. 1386/1966) da Bakara Sûresi'nin 31. ayetinin tefsirini yaparken şunu söyler: İnsana dili kullanabilme yeteneği Allah tarafından potansiyel olarak verilmiştir. Bu yetenek, neye işaret etmektedir? İnsanın yeryüzünün halifesi olmasına işaret vardır. Seyyid Kutub bu yeteneği, nesnelere ve şahıslara isim verme

⁸⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 310.

⁸⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, I. 308-309-310-311.

yolu ile onları sembolize etme gücü olarak tanımlar. Bu nedenle adlar, şahıslar ve algılanan varlıklar için birer sembol ve simgeler anlamına gelmektedir.⁹⁰

Seyyid Kutub'a göre isimlendirebilme hususu insanın yeryüzünde hayatını idame ettirme açısından önemli bir güç durumundadır. Bu nedenle insana nesnelere isimlerle kabiliyetinin verilmesi, yeryüzündeki hayatın gelişmesi adına son derece mühimdir. Yoksa ilkel halde kalmak gibi bir durum ortaya çıkardı.⁹¹

II.5.3.1.5. Celal Yıldırım

Celal Yıldırım (d.1932) (günümüz alimlerinden), *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* adlı kitabında bu ayeti tefsir ederek, bu hususu ele alan çalışmalar hakkında araştırma yapar ve şu kanaate varır: İlim adamları insanların ne zaman beri konuşmaya başladıklarını, tespit edememişler ve de ilk dilin veya dillerin nasıl oluştuğunu da ortaya koyamamışlardır. Yine Celal Yıldırım'a göre şu an konuşulan dillerin bir tek kökten çıkıp çıkmadığı hususunda da net bir sonuç elde edememişlerdir.⁹²

Yıldırım, Bakara suresinin 31. ayetinin tefsirinde yorumlarken şöyle der: “Bu ayet, bütün varsayımları, iddiaları bir kenara koyar ve bize dil konusunda en doğru bilgiyi verir. Bizi üç farklı yönden aydınlatır. Bilim adamlarına şu şekilde ipuçları verir” der. Bu üç farklı yön nedir?

1- Dilin, Hz. Âdem'le başlamıştır.

2- Allah, bir lütuf olarak ilk insana İlk dil ve ona dayalı konuşmayı öğretmiş, beraberinde eşyanın ismini de belletmiştir.

3- Yeryüzünde ne kadar dil konuşuluyorsa hepsinin tek kökten geldiği kabul edilmelidir. Bunun dayanağı Allah'ın Hz. Âdem'e eşyanın isimlerini öğretmesidir.

⁹⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Darü's-Şurûk, Beyrut, 1405/1985, I, 57.

⁹¹ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, I, 57.

⁹² Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1986, I, 158.

II.5.3.2. İnsana Beyân Kâbiliyetinin Öğretilmesi

Beyân, Belâgat ilminin bir dalıdır. Sözlükte açıklamak anlaşılır hâle getirmek, ortaya çıkmak, duygu ve düşünceyi ortaya koymak gibi manalara gelmektedir.⁹³

Kur’ân’da Beyân sözcüğü üç yerde geçmektedir. “ilan etme” anlamı (Âli İmrân 3/138) da, “açıklama” (Kıyâmet 75/19) manası, “düşünce ve duyguları ifade etme” anlamı da (Rahmân 55/4) sûresinde kullanılmıştır. “İfadenin öylesi vardır ki büyüleyici bir etkiye sahiptir”⁹⁴ hadisinde ise “söz ve ifade” anlamını taşımaktadır. Rahmân suresinin 4. ayetinde belirtilen “insanın düşünce ve duygularını açıklamak suretiyle kendini ifade etmesi şeklinde çevrilen” *beyân kabiliyeti* konusunda müfessirlerin yorumlarına bakılacaktır. Rahmân sûresinin ilk ayetleri insana beyanı Allah’ın öğrettiğinden bahsetmektedir.

Ayette geçen *beyân* ifadesi hakkında tefsir kaynaklarında ki rivayetler nelerdir? Allah, insanoğluna hayrı-şerri, helâli-haramı öğretmiştir. (Dahhâk, Katâde); beyandan maksat kelâm ve konuşmadır yani dildir. (İbn Zeyd, Hasan, Ebû ‘Âliye).⁹⁵

Taberî, verilen rivayetleri biraz daha geniş olarak îzah etmek suretiyle burada istenen şeyin helâl, haram, geçim ve konuşma gibi insanın hem dünyevi hem de dini hayatı ile ilgili olarak ihtiyaç duyduğu hususları açıklamak olduğunu belirtmiştir.

İbn Kesîr’e göre ise beyân ile kelâm ve konuşma anlamı kastedilmiştir. Bununla konu bütünlüğü (siyak-sibak) amaçlanmıştır.⁹⁶

er-Râzî ise bu ayeti dilin tevkîfî bir şekilde oluştuğuna delil göstermeyi tercih etmiştir.⁹⁷

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz., XIII, 67.

⁹⁴ Buhârî, *el-Câmi*, nşr. Muhammed Zuheyr, Beyrut, 1422/2002, VII, 19.

⁹⁵ et-Taberî, *a.g.e.*, XXII, 169-170,

⁹⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 489.

⁹⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXIX, 86.

el-Begâvî, (v. 516/117) farklı bir yaklaşımla beyânın konuşma, yazı, anlama ve anlatma anlamında kullanıldığını; insana her şeyin isminin öğretildiğini hatta Hz. Âdem'in "yedi yüz bin" dili konuştuğunu nakleder.⁹⁸

Sûrede insanın yaratılışından önce Kur'ân'ın öğretilmesi, anlatılmıştır. Bu sebeple Ebû Hayyân el-Endelüsî (v. 745/1344)'ye göre, insanın yaratılışının sebebi Kur'ân'ın insanoğluna öğretilmesine bağlıdır. Anlaşıyor ki insanın yaratılışının asıl gayesi Kur'ân'ın öğretilmesi meselesidir. Kur'ân'ın öğrenilmesi ise beyân kabiliyeti olmadan mümkün değildir. Beyân kabiliyeti insanı diğer varlıklardan farklı kılar. İnsan, zihninde ve kalbinde bulunanı beyân ile muhatabına aktarabilir. Dolayısıyla beyandan kasıt dildir, konuşmadır. Elmalılı Hamdi Yazır ayette belirtilen "insana beyânı öğretti" ibaresini "insanın kendini, zihninde, kalbinde ve gönlünde oluşan duygu ve düşünceleri başkalarına açık ve güzel bir şekilde ifade etmek, maksadı anlatmak ve anlamak demek olan konuşma ve dil nimeti şeklinde tefsir eder.⁹⁹

Elmalılı, devamla şöyle der: Hz. Âdem'den önceki mahlûkat lisandan yoksundu. İnsanın halife olması Hz. Âdem'le birlikte başlar. Elmalılı'ya göre bazı âlimler; ilim ve kelâm sıfatları insanda zâtî olarak yoktur, insan yaratıldıktan sonra bu iki sıfatı edinmiştir derler ki bu insanı tanıyamama anlamına gelir der. Burada şunun bilinmesi lazım: İsimlerin öğretilmesi, ruhun üflenışinden önce Hz. Âdem'in ruhuna yapıldıysa ona konuşabilme ve isimlere anlam yükleme yani adlandırma yeteneğinin verilmiş olduğunu ifade eder. O halde bilfiil isimlere anlam yükleme ve adlandırma işini Allah'ın verdiği kudretle yavaş yavaş peyderpey Hz. Âdem yapmıştır. Yok eğer isimlerin öğretilmesi ruhun üflenışıyle birlikte olduysa veya daha sonrasında ise o zaman da vâzı' yani isimlere anlam yüklemeyi Allah yapmıştır."¹⁰⁰

⁹⁸ el-Begâvî, *a.g.e.*, VII, 441.

⁹⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4663.

¹⁰⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, I, 308-309.

II.5.4. İslam Filozofları ve Dilbilimcileri Tarafından Meseleye Lafız-Anlam İlişkisi Bağlamında Bakış

Dilin kaynağı problemi lafız ile anlam arasındaki ilişki açısından da incelenmiştir. Lafız ile anlam arasındaki bağa bakıldığında aklı olarak şöyle bir kanaat çıkar: Bu bağ bizâtihi lafızdan da kaynaklanabilir, lafız dışında bir varlık tarafından da kurulmuş olabilir. Bu ilişki sırf lafızdan kaynaklanmışsa lafız ile anlam arasında doğal bir münasebet var demektir. Burada şöyle bir durum söz konusu olmaktadır. Adlar ile nesnelere arasında doğal bir ilişki var mıdır? Bu soru Antik Yunan felsefesinde ve İslam düşüncesinde birbirine yakın iki hâkim görüşü bize göstermektedir.¹⁰¹

Antik bir metin kabul edilen Platon'un *Kratylos* isimli eserinde iki farklı görüş belirtilmektedir. Birincisinde adlar ile adlandırılan şey arasında doğal bir bağın var olduğu, ikinci görüşte böyle bir bağın olmadığı ifade edilir.¹⁰²

İslamî kaynaklara bakıldığında lafız ile anlam arasında doğal bir ilişki olduğunu ileri süren âlimin mu'tezilî Abbâd b. Süleyman (v. 250/864) olduğu görülür. Bu görüş ona nispet edilmektedir.¹⁰³

Abbâd'ın görüşüne göre lafız bizâtihi anlama delâlet etmektedir. Bu görüşün taraftarları başta er-Râzî, es-Suyûtî, ez-Zerkeşî (v. 794/1392) ve birçok fıkıh usûlcüsüdür.

Ancak burada şunu belirtmek lazımdır. Abbâd'a nispet edilen bilgiler hakkında bilginler farklı yorumlarda bulunmuşlardır.

II.5.4.1.1. İbn Cinnî

İbn Cinnî (v.392/1001), *el-Hasâis* adlı eserinde ayrı bir başlık açarak lafız-anlam arası ilişkiyi genişçe ele almıştır. İbn Cinnî isimler ile onların işaret ettikleri anlamlar arasındaki ilişkinin dilin mühim meselelerinden birisi olduğunu belirtir. İbn Cinnî, ilk olarak şöyle bir ifadede bulunur: Aslında ilk dilci ben değilim, benden önce Arap Grameri alanında öncü kabul edilen Halil b. Ahmed (v. 174/791) ve büyük dil âlimi

¹⁰¹ Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 158.

¹⁰² Ramazan Demir, *a.g.t.*, s. 159.

¹⁰³ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, I,181 vd.

olan Sîbeveyh (v. 180/796) vardır. İbn Cinnî, onlarla beraber birçok dilcinin bu hususun (lafız-anlam arası ilişkinin) doğruluğuna kâil olduğunu belirtmektedir. Örneğin, İbn Cinnî bu konuyla ilgili şu nakli aktarır: “Araplar, çekirgenin sesini kesmeden uzatarak ötmesinden dolayı çekirgenin öterken çıkardığı sesi “ sarra-صَرَ ” fiiliyle ifade ederken; şahinin de sesini keserek kesik kesik ötmesi sebebiyle onun ötüşünü “ sarsara-صَرَصَرَ ” fiili ile belirtmişlerdir. Sîbeveyh’e göre “kaynamak” anlamına gelen “ galayân-غَلْيَان ” ve “suyun coşması” anlamına gelen “gasayân-غَسْيَان ” gibi “fa‘alân-فَعْلَان ” vezninde gelmiş olan mastarlar daima hareket ve düzensizlik ifade ederler. Buradaki örnekte de olduğu gibi bu vezindeki mastarların harekeleri peş peşe gelmekte ve eylemlerinde de düzensizlik olmaktadır. İbn Cinnî, Halil ve Sîbeveyh’den bu nakil ile misal verir ve daha başka örnekler olduğundan da bahseder.¹⁰⁴

II.5.4.1.2. Fahreddin er-Râzî

İslâmî kaynaklarda lafız ile anlam arasında tabii bir bağ olduğunu öne çıkararak savunan görüşün Mûtezilî bir usûl bilgini olan Abbad b. Süleyman ve bazı ‘ilmü’l-cefr bilginlerine ait olduğu belirtilir. Bu görüşün savunduğu şey; lafzın bizzat anlama delâlet ettiği hususudur. Bu görüşü Abbad b. Süleyman’a er-Razî, es-Suyutî, ez-Zerkeşî gibi alimler nispet etmektedirler. er-Razî Abbâd’ın görüşünü şöyle aktarır: “Lafızlar, bizzat kendileri için konulduğu anlamlara delalet eder. Lafız ile anlam arasında her hangi şekilde bir ilişki vardır.”¹⁰⁵

er-Râzî, burada Abbâd’ın görüşünün yanlışlığına işaret ederek şöyle der: “Lafızlar, bizzat yani kendiliğinden anlamlara delâlet etseydi, diller arasında bir farklılığın olmaması yani dünyada konuşulan bütün dillerin aynı olması ve her insanın bütün dilleri anlaması ve konuşması gerekirdi. Ama vâkıa böyle değildir. Dolayısıyla bu görüş bâtıldır.”¹⁰⁶

II.5.4.1.3. Sekkâkî

¹⁰⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Heyet, Mısır, tsz., II, 154-170.

¹⁰⁵ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, I, 183.

¹⁰⁶ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, I, 183.

Sekkâkî (v. 626/1229), *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinde der ki: “Salt olarak düşünülduğünde bir isim, dış dünyada bulunan herhangi bir nesneye delâlet edebilir. Bu delâlet konusunda hiçbir nesne diğerine göre bir ayrıcalık taşımaz. Bu sebeple bir lafzın bir anlam için tahsis edilmesi gerekir. Bu tahsis etme işlemi ise ya lafzın zâtından ya da başka bir nedenden kaynaklanabilir. Tahsis etme işlemi lafzın zâtından değil de başka bir sebepten kaynaklanıyorsa bu sebep ya Allah’tır ya da Allah dışında bir başka şeydir.”¹⁰⁷

Sekkâkî’ye göre bu durumda lafzın anlama delâletinin ya bizzat lafızdan ya Allah’tan ya da başka bir varlıktan kaynaklandığı şeklinde karşımıza üç farklı görüş çıkmaktadır. Sekkâkî lafzın anlama delâletinin bizzat lafzın kendisinden kaynaklandığı görüşünü yanlış bulur ve eleştirir. Bu düşüncesini de şu şekilde belirtmektedir: Lafzın anlama delâleti, telaffuz edene yani konuşana delâletinde olduğu gibi lafzın zâtından kaynaklansaydı hakiki anlamdan mecâzî anlama geçiş mümkün olmazdı. Lafız anlama bizâtihî delâlet etseydi hiçbir lafız, (meselâ Arap dilinde olduğu gibi) aynı anda iki zıt anlam için müştereken kullanılamazdı. Örneğin, Arap dilinde “en-nâhil-الناهل” sözcüğü hem susuz anlamına gelen “atşân-عطشان” hem de suya doymuş anlamında kullanılan “reyyân-ريان” anlamında; “القرء” lafzı hem temizlik hem hayız anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁸

II.5.4.1.4. Kazvinî

Kazvînî (v.739/1338), *Telhîs-ül-Miftah* isimli eserinde “hakikat ve mecaz” konusunu ele alırken “vaz’ı, lafzın bizzat (yani herhangi bir karineye ihtiyaç duyulmadan) bir anlama delâlet etmesi için tayin edilmesidir” diye tanımlar. Kazvinî, bir eleştiri getirerek; lafız zâtı itibarıyla anlama delâlet eder diyenlerin görüşünün zâhiren yanlış olduğunu belirtir.¹⁰⁹

Netice itibarıyla şu denilebilir: İslam düşüncesinde lafız ile anlam arasında tabii ve mecbûrî bir bağ olduğunu net olarak savunan bilgin mevcut değildir. Bu konuda yalnızca Abbâd’a izafe edilen bir nispet vardır. Abbâd’ın böyle bir düşünceye sahip

¹⁰⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 169.

¹⁰⁸ Sekkâkî, *Miftah'ul-Ulûm*, s. 169.

¹⁰⁹ Kazvinî, *et-Telhîs*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul, 1312, s. 119-120.

olduğu ifade edilmektedir. Ancak Abbâd da lafız ile anlam arasındaki ilişkiyle neyi kastetmiştir? Bu konuda net olarak bilgi olmadığından bu hususta söylenecekler birer yorumdan ibarettir. Kazvîni, Abbâd'ın lafız, anlam için tayin edilmemiştir gibi bir iddia da bulunmadığını da belirtir. Diğer yandan lafız ile anlam arasında tabî bir ilişkinin mevcut olduğu farz edilse dahi lafzı anlam için tayin eden yine bir vâzı' vardır.¹¹⁰

II.5.4.1.5. Ali Kuşçu

Ali Kuşçu (v. 879/1474), dilin kaynağı meselesine lafız anlam çerçevesinde yaklaşanlardandır. Onun düşüncesi lafız ile anlam arasında tabî bir ilişki var olduğu yönündedir. Burada dilin kökeni Allah'a dayandırılıyor ise tercihi Allah; insanların uzlaşmasına dayandırılıyorsa tercihi insan yapmaktadır. Bu durumda bir lafız onu tayin eden özne tarafından anlamlar içerisinde belli bir anlam için tahsis ediliyorsa bunun söz konusu anlam için tahsisi bir tercihe bağlı olarak yapılmaktadır.¹¹¹

II.5.4.1.6. Suyûtî

Suyûtî (v. 911/1505), lafız-anlam arasındaki bağ ile ilgili bir bilgilendirme yaparak şöyle der: “Fıkıh usûlü bilginleri Abbâd'tan bir nakil yapmışlar ve şunu söylemişlerdir: “Adlar ile delâlet ettikleri arasında doğal bir ilişki mevcuttur.” Suyûtî bu görüşüyle Sekkâkî ile aynı düşünceyi paylaştığını göstermektedir. Bir örnek olarak; Suyûtî şöyle bir şey anlatır: Abbâd'a Farsça'da taş anlamına gelen “idgâg- اذغاغ” kelimesi sorulur, o da incelemesinde kelimenin oluşturduğu seslerin şiddetli bir kuruluk içerdiğini ve bu sebeple taş anlamına gelebileceğini söyler.¹¹²

¹¹⁰ Kazvîni, *a.g.e.*, s. 119-120.

¹¹¹ Ali Kuşçu, *Unkûdu 'z-Zevâhir fi's-Sarf*, nşr. Ahmed Afifi, Kahire, 1421/2001, s.182.

¹¹² Suyûtî, *a.g.e.*, I, 47.

III. BÖLÜM

İHVÂN-I SAFÂ'NIN GÖRÜŞ BELİRTTİĞİ DİL MESELELERİ

III.1. İhvân-ı Safâ'nın Mahiyeti

III.1.1. İhvân-ı Safâ'nın Anlamı

Bu topluluğun yaygın adı, “İhvânu’s-Safâ”dır. Bu ad bir isim tamlamasıdır; ancak ona “safa kardeşler”¹¹³ “saffet kardeşler”, “safî kardeşler, safiler”¹¹⁴ “dürüst veya dostlar” şeklinde anlamlar verilerek sıfat tamlaması olarak Türkçeye çevrilmektedir.

Onlara “seçkinler, vefâkarlar, adâletliler, hamededenler, hakikat erbabı ve mana ehli olan dostlar ve kardeşler topluluğu” denmektedir. Böylece buradan onların amaçlarının ne olduğu İhvân-ı Safâ terkiibinden sezilmektedir.¹¹⁵

Bazı âlimler İhvân-ı Safâ ismini kendilerinin “Kelile ve dimne” adlı eserde “Tasmalı Güvercin” hikâyesinden esinlenerek kullandıklarını düşünmektedirler. Çünkü o hikâyede hem İhvân-ı Safâ ismi geçmekte hem de avcılarının tuzaklarına düşüp onlardan kurtulmak için birbirine yardım eden güvercinlerden bahsedilmektedir. İhvân-ı Safâ kendilerinin de bu durumda olduğunu düşündüklerinden dolayı, bu ismi kullanmayı tercih etmişlerdir.

III.1.2. İhvân-ı Safâ'nın Yapısı

Kaynaklara göre, İhvân-ı Safâ hicri dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Basra’da teşekkül etmiş gizli bir cemaat olup Bağdat’ta da taraftar kazanmıştır. İhvân-ı Safâ'nın gizliliğe riayet etmelerinden dolayı kaç kişi oldukları, nerelerde yaşadıkları ve ne amaçla böyle bir cemaat kurdukları tam olarak anlaşılamamıştır.

¹¹³ Hasan Küçük, *Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefesinde Sistemik Problemler*, İstanbul, 1974, s. 58.

¹¹⁴ Necip Taylan, “İhvan-ı Safâ”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, IV, 116.

¹¹⁵ M.Edip Çağmar “İhvân-ı Safâ'nın Dille ilgili görüşleri”, *İslâmî Araştırmalar*, c. 17, sy. 2 (2004), s. 119-127.

Gizliliği önemsediklerinden dolayı bize ulaşan az bilgi ile yetinmek durumundayız. Bu bilgilerin büyük bir kısmı Ebû Hayyan et-Tevhîdî (ö.400/1009)¹¹⁶ vasıtasıyla bize ulaştırılmıştır.

X. yy.'da Basra'da ortaya çıkmış, dinî, felsefî, siyâsî ve ilmî amaçları olan, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüş bu organize topluluk, Abbasî Devletinin son zamanlarına rastlayan çekişmeler içinde çalışmalarını dinî ve ahlakî gayretler göstererek birlik ve bereberlik, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışmayı öne çıkararak, çabalarıyla İslam toplumunu yeniden derleyip toparlamayı hedeflemiştir. Tam adları; İhvânü's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ ve Ehlu'l 'Adl ve Ebnâu'l-Hamd'dir.¹¹⁷

Ebû Hayyân, şu isimleri topluluğun önde gelenleri olarak belirtir: Muhammed b. Ma'şer el-Makdisî, Zeyd b. Rifâ, 'Ali b. Hârun ez Zencânî, Ahmed el Mihrecânî ve Ebû Hasan el-'Afvî.

İhvân-ı Safâ cemaatının çoğunluğu gençlerden oluşmakla birlikte toplumun değişik kesimlerinden de insanlar bu topluluğa üyedir.

İhvân-ı Safâ gizli bir grup olduklarından dolayı propagandalarını, düşüncelerini daha çok gençlere yapmışlardır ve üyelerini de onlardan oluşturmuşlardır. Bunun sebebi, gençlerin onların fikirlerini kabule yatkınlık ihtimalinin yüksek olduğunu düşündüklerinden böyle bir yol izlemişlerdir.¹¹⁸

III.1.3. İhvân-ı Safâ'nın Gruplandırılması

İhvân-ı Safâ 4 gruba ayrılır:¹¹⁹

1- Sanatkârlar: Bu grup 15 yaşını doldurmuş gençlerden teşekkül etmektedir. Bu gençler özleri temiz, kolay anlayan, iyiler ve merhametliler topluluğu olarak kabul edilmiştir.

¹¹⁶ Ebû Hayyân et-Tevhidî, *el-İmtâ' ve'l Muâne*, nşr. Ahmed Emin-A. ez-Zeyn, Beyrut, II, 4.

¹¹⁷ İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvân-ı Safâ*, nşr. Butrus el-Bustânî, Beyrut 1376-77/1957, I, 21, 47; Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ", *DİA*, XXII, 2.

¹¹⁸ Çağmar *a.g.m.*, s. 119-120; Ferruh, *Tarihu'l-Fikril-Arabî*, Beyrut 1386/1966, s. 200.

¹¹⁹ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, I, 7.

2- Önderler: Bu grup insanları idare etme yeteneğine sahip ve otuz yaşını doldurmuş olanlardan teşekkül etmiştir. İyiler ve faziletliiler topluluğu olarak adlandırılırlar.

3- Hükümdarlar: Bunlar kendilerine yetki verilenlerden olup kırk yaşını geçmişlerden seçilmektedir. İhvân-ı Safâ arasında hükümdarlar İlâhî kanunu korumak ve ezberlemekle meşhur olmuşlardır.

4- En Üstün olanlar: Bu mertebedekiler elli yaşını aşmış kimselerden oluşmaktadır. Bunlar İhvân-ı Safâ arasında meleklerle benzetilmişlerdir.

İhvân-ı Safâ kendileri için şöyle demektedirler: **“Nefislerin arındırılması, düşüncenin ıslah edilmesi, Allah’ın yardım ve kuvvetiyle büyük mutluluğa, yüce zat’a, ebedî bir hayata ve tam olgunluğa ulaşmak için bir araya gelmiş insanların yazdıkları risalelerin fihristi tamam oldu.”** Bu ifade bize İhvân-ı Safâ’nın amaç ve gayelerinin ne olduğunu açıkça göstermektedir.¹²⁰

Onları hem gizlilikten hem de risalelerindeki bazı sözlerinden dolayı dinsizlikle ve batinîlikle itham edenler olduğu gibi; **din ve felsefeyi uzlaştırıcı bir yolla dinin savunucuları** olarak da gösterenler olmuştur.

Onların düşüncelerinin öğrenilmesi konusunda Ebû Hayyân şöyle demektedir: “Onlar kendi aralarında bir mezhep oluşturdular, onunla Allah’ın rızasına ulaşacaklarına inandılar, düşüncelerini şu şekilde savundular: İnsanlar tarafından İlâhî Şeriat, cahilî düşüncelerle karıştırılmıştır. Şeriatı onlardan arındırmanın tek yolu Felsefedir. Çünkü Felsefe itikadî hikmetler ve içtihadî maslahatları içermektedir. Ne zaman Yunanların düşüncesi olan felsefe ile Arapça olan şeriat bir araya gelse o zaman kemal hasıl olur.”

İhvân-ı Safâ, dönemlerindeki toplumun durumundan şikâyetçi olup onu düzeltmenin tek yolunun dinden ve felsefeden istifade etmek olduğunu belirtmektedirler.

¹²⁰ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, I, 47.

Ayrıca onlar her şeyin bir tek başlangıçtan neşet ettiğini düşündükleri ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek için din, mezhep ve kültür ayırımı yapmaksızın dönemlerindeki faydalı buldukları her türlü kaynaktan yararlanmayı gerekli görmüşlerdir.¹²¹

Onlar, İlahi kitaplardan, filozofların yazdıkları eserlerden, Astronomi, Jeoloji ve Botaniğe dair eserlerden, Allah'ın bazı insanlara ilham ettiği bilgilerden yararlanmışlardır.

III.1.4. İhvân-ı Safâ'nın Eserleri

Kaynaklarda genelde İhvân-ı Safâ'nın sadece risaleleri olduğundan bahsedilmekte, ancak bazıları onların "el-Medârisü'l-Erbâa", el Kütübü's-Seb'a, el-Câ'ferân" adlı eserlerinin de olduğunu söylemektedirler.¹²²

Risalelerinde en çok dikkat çeken konu felsefedir. Bu sebeple bazıları risalelerinin İslâm felsefesinin hulasası olduğunu söylerler. Risalelerinin sayısı elli ikidir. Yaygın kanaate göre tek bir kişi tarafından yazılmayıp birçok kişi tarafından kaleme alınmıştır. İhvân-ı Safâ, risalelerinde birçok konuyu işlediğinden, onları İslam Dünyasının ilk ansiklopedisi olarak kabul etmek mümkündür.¹²³

İhvân-ı Safâ risalelerinde işlenen konulardan biri de dildir. Onlar dil konularını işlerken; nahiv, belâgat veya lugat âlimleri gibi dille ilgili sadece belli bir ilimden bahsetmekle yetinmemişler, özellikle Dilbilime ait konuları işlemeye önem vermişlerdir. İşledikleri konular; dilin menşei, gelişmesi, Hz. Adem'in dil yönü, değişik dillerin ortaya çıkması, sesler, harflerin menşei, zamanla gelişmeleri, manalar ve lafızlar arasındaki ilişkiler gibi konulardır.

İhvân-ı Safâ, risalelerinde cansızların hareketlerini, manevi alemdeki varlıkların dillerini ve insanlar dışındaki canlıların seslerini işlemiştir.

¹²¹ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.*, II, 11.

¹²² Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.*, II, 7.

¹²³ Çağmar, *a.g.m.*, s. 121.

Onlar on yedinci risaleyi bütünüyle dile ve onun değişik yönlerini açıklamaya tahsis etmişlerdir.

III.2. İhvân-ı Safâ'nın Hakkında Görüş Belirttiği Dil Konuları

İhvân-ı Safâ, birçok İslâm Âlimi gibi dil felsefesi alanında da görüşler belirtmiş ve bu sahadaki fikirlerini, bilgilerini risalelerinde paylaşmışlardır. On yedinci risaleleri dil ve Dilbilimi ile ilgili konuları içermektedir.

III.2.1. İhvân-ı Safâ'nın Dil Hakkındaki Görüşlerini Etkileyen Unsurlar

Onların dil hakkındaki görüşlerinde din, felsefe, astroloji ve mantık ilminin etkili olduğu görülmektedir. “Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti”¹²⁴ ayetini örnek verip, Arapçanın üstün bir dil olduğuna dair düşüncelerini Kur’an-ı Kerim’e dayandırdıkları, dolayısıyla da dil ile ilgili görüşlerinde dinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir.” Şüphesiz ki yeryüzünde bir halife yaratacağım”¹²⁵ ayetinin, Hz. Âdem’in konuşan, anlayan, anlatan, hikmet ve akıl sahibi birisi olması gerektiğini söylemelerinden ise hem dinin hem de felsefenin dil hakkındaki görüşlerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İhvân-ı Safâ, ilk insanın konuşmayı Allah’ın mantık (konuşma yeteneği) sahibi Utarit¹²⁶ gezegenine konuşmayı ilham etmesinden sonra gerçekleştirdiğini ve değişik dillerin ortaya çıkmasında gezegenler ile insanların doğduğu andaki kâinatın durumunun etkili olduğunu belirtmektedir.¹²⁷ Arap dilinden de etkilenmişlerdir.

III.2.2. Risalelerinde İşlenen Dil Konuları

İhvân-ı Safâ risaleleri elli iki risaleden oluşmaktadır. Özel olarak bir risaleyi dil konusuna ayırmışlardır. Dilbilimi konularına geniş yer vermişlerdir. Dilin Grameri, Belâgat, dillerin farklılığı, sesler, ses ve söz arasındaki fark, dil-mantık ilişkisi, seslerde işitme gücü ve yirmi sekiz harf gibi konular İhvân-ı Safâ'nın inceledikleri hususlar arasındadır.

¹²⁴ el-Bakara, 2/31.

¹²⁵ el-Bakara, 2/30.

¹²⁶ Astroloji ilminde Utarit, güzel konuşma, zekâ, çalışkanlık, sanata yatkınlık bakımından insanları olumlu etkileyen bir yıldızdır(www.astromerkez.com).

¹²⁷ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, 112-115.

III.2.3. Dilin Menşei

Burada öncelikle diğer milletlerin kısaca dilin kaynağı hakkında ne düşündüklerini belirtelim. Hintliler genelde dilin Tanrı tarafından olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre ses ve sözler ebedidir. Nedeni ise, kutsal kitapları Veda'nın ebedî olmasıdır.¹²⁸

Yunanlılar, dilin menşeinden bahsederler. Bu konuda özellikle onlardan Eflatun ve Sofistler, lafız ile mana arasındaki ilişkinin doğal olduğunu söylerler. Demokritos, lafız ve mana arasındaki ilişkinin daha sonradan insanların ittifakı ile oluştuğunu ifade etmiştir. Sokrat'ın ise, dilin bir kısmının doğal, diğer bir kısmının da ıstılâhî olduğunu söylediği aktarılmaktadır.¹²⁹

İslam dünyasında ise dilin kaynağı ile ilgili görüşler iki şekilde görülmektedir.

1- Dilin kaynağı tevkîfidir. Allah vahyette, kâinatta bazı sesleri yaratma, bazı insanların nefsinde eşyanın ismini bilme konusunda zarurî ilmi var etme vb. durumlardan birisiyle insanlara dili öğreterek, dilin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu görüşü Eş'arî, Zâhirîler ve bir kısım fakihler benimsemektedir.¹³⁰

2- Dilin kaynağı ıstılâhî'dir. Dilin bizzat insanlar tarafından oluşturulmuş olduğu anlamına gelmektedir. Bir kısım kelâmcılar bunu savunur.

İhvân-ı Safâ ise; dilin tevkîfi olduğu görüşünü savunur. Ancak dilin gelişim ve farklılığı konusunda diğer bedensel ve çevresel bazı durumların da etkili olduğunu ifade etmektedirler.

Onlar, dilin yeryüzünde ortaya çıkışını ve gelişmesini şöyle açıklamaktadırlar: “Allah Adem'i yarattıktan sonra mantık sahibi Utarit Yıldızına konuşmayı ilham etti. Bunun üzerine Havva konuştu ve Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Bundan sonra Adem her şeyi tanımaya başlayıp her cinse her şekle her türe ve bitkilerden, madenlerden, hayvanlardan görünen her şeye isimler ve sıfatlar vermeye başladı. Adem'in çocukları bunları birbirine anlatarak öğrendi. Bu durum bir süre devam etti.

¹²⁸ Ragıp Özdem, *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Ankara, 1944, s. 9 vd.

¹²⁹ M. Ali Abdülkerim er-Rudaynî, *Fusûlun fî İlmi'l-Lugati'l-Âmmiyye*, Beyrut, 1423/2002, s. 230.

¹³⁰ İbn Hazm, *el-ihkâm*, Beyrut, I, 33.

Adem'in konuştuğu dil Süryanice idi. Bazıları Adem'in Nebatice konuştuğunu söylemişlerdir. Başka bir yerde İhvân-ı Safâ şöyle der: "Allah Adem için küçük-büyük her şeyi değişik şekillerde ve dokuz alâmette topladı. Bu dokuz alâmet her şeyin ismini ihtiva ediyordu. Bütün manalar onlara bağlandı. Bu durum bütün sayıların cüzlerinin dokuz ile bir arasındaki sayılardan birisi olmasına benzer. Semavi alemde de bu durum mevcuttur. Dokuz harf Allah'ın Adem'e öğrettiği harflerdir."¹³¹

Kanaatimizce onlar, "Allah Adem'e bütün isimleri öğretince o da her şeye her cinse ve her türe isimler vermeye başladı" şeklindeki ifadelerini Kur'an'ın şu ayetine dayandırır: "Adem meleklere eşyanın isimlerini haber verince, Allah onlara dedi ki ben size demedim mi yerin ve göğün gaybını bilirim."¹³²

İhvân-ı Safâ her şeyin kaynağının semavî âlemde mevcut olduğunu ve manaların Allah'tan teselsül bir şekilde cüz'i nefis olan insana taşıdığı görüşündedir.

İhvân-ı Safâ'nın bu görüşü din ile felsefeyi birleştirme çabaları, dilin menşei ile ilgili görüşlerin şekillenmesinde etkili olmuştur.

III.2.4. Dillerin Farklılığının Temeli

İhvân-ı Safâ insanlar arasında değişik dillerin konuşulmasının sebebi üzerinde durur. Onlara göre her kavmin ağız ve boğazındaki mahreçler birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar şu şekilde söylenebilir: Toplumların huylarından kaynaklanan ses tonları, memleketlerinin havası, gıdalar ve doğum anlarında gezegenlerin durumu gibi farklılıklar, dillerdeki farklılıkların temelinde önemli etkindir. Adem oğlunun evlâdının çoğaldığı ve yeryüzünün farklı yönlerine dağıldığı zamana dayanmaktadır. Onlardan her bir topluluk, yeryüzünün yerleşim yeri olan dörtte birindeki iklimlerden bir iklime, bölgelerden bir bölgeye yerleşmiş ve o memlekete yerleşmeleri esnasında her kavme yedi yönetici gezegenden biri hükmetmiştir.¹³³

¹³¹ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 141.

¹³² Çağmar, *a.g.m.*, s. 123.

¹³³ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III,115. Ebu's-Suud Ahmet el-Fahrânî, *el-Bahsü'l-Lügavî 'İnde İhvânî's Safâ*, s. 58.

İnsanların sözlerinin ve dillerinin farklı olması, bedenlerindeki ve bileşimlerindeki farklılığa göre olmaktadır. Dillerdeki farklılığın aslı, harflerin çıkış yerlerinin farklılığı ve dilin konuşmacının ilettiğini almadaki eksikliğinden olmaktadır. Bazıları dilin bozuk olmasını insanın mizaç ve bileşiminin bozukluğu olarak iddia ettiler. Durum onların iddia ettiği gibi değildir. Bunun sebebi harflerin çıkış yerlerindeki kuvvetlilik ve zayıflığının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu harfleri çıkış yerlerinden uzaklaştıran ve saptıran dildeki bozukluktur. Şayet, mizacın (karışımın) bozukluğundan olsaydı bütün dil, aynı çıkış yerinden çıkan aynı harften meydana gelir ve fasih konuşmada olduğu gibi karışım sağlıklı olduğu anda normale dönerdi. Karışımın bozukluğundan ses zayıflığı ve bazı tabiatların galip gelmesi söz konusu olurdu. Durum normale döndüğünde konuşması ilk önceki duruma dönerdi. Dil böyle değildir. İnsanlar onun hakkında ihtilaf içindedirler. Kendisinde hata bulunan harflerde müttelik (hemfikir) değildirler. Ölçülü olmaktan uzak harfler konusunda da görüşleri böyledir. Bu farklılıklar dile (lisan) ait birçok aksaklıklardır. Arıza ortaya çıkar ve sözü bozar. Bunlar Dil sürçmesi (hülâsa), kekeleme ((فأفا fe'fee), peltek konuşma (تمتمة temteme), mahreç hatası (عقلة (akle), konuşamama حقلة (hukle) konuşma zorluğu رت (rutte) bazı harfleri çıkaramama لسغة (lüsğa) gibi zorunlu durumlardır.

Söz kişiye ağır geldiğinde “dilinde sürçme var” denir. Arapçanın bazı harfleri Farsçadaki harflere girdirildiğinde dilinde “mahreç hatası var” denir. Konuşamama ise konuşma aletinin eksikliği ve lafzı ifade etmekten aciz kalınmasıdır. Öyle ki kişi lafzın çok az bir kısmını anlar. Bu konuşma hayvanların, dilsizlerin ve benzerlerinin konuşmalarına yakındır.¹³⁴

İhvân-ı Safâ, dilin farklılığı, gelişim ve değişimindeki ihtilafa götüren sebepleri şu şekilde sıralar:

- 1- Yıldızların etkisi.
- 2- Ferdin çabası ve onda bulunan kâbiliyet, sezgi, mizaç.
- 3- Toplumlar arasında yakın temas ve mücadele.

¹³⁴ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 118-119.

4- Tabiî olarak dilin konuşanlar arasında yayılması.

5- Fizyolojik, coğrafi ve toplumsal sebepler.¹³⁵

Özetle insanlar daha önce tek dili konuşmuşlar, fakat zamanla çoğalmışlar, diğer bölgelere göç etmişler ve birbirinden farklı diller konuşmuşlardır.

III.2.5. İhvân-ı Safâ'ya Göre Dil Teorilerinde Arapça'nın Önemi

İhvân-ı Safâ değişik dillerden bahsetmekle birlikte özellikle üzerinde önemle durdukları dil Arapçadır. Arapçaya göre diğer diller çok geridedir. En mükemmel dil Arapça'dır ve fasih söz de Arapça olan sözdür. Arapça dışındaki diller ise eksiktir. Arapçanın diğer diller karşısındaki konumu, insan sûretinin, hayvan sûreti karşısındaki konumu gibidir. Bu nedenle Arap dili, insanlık dilinin tümüdür ve ondaki kitabet sanatı, diğerlerindeki kitabet sanatının hitamıdır. Arapçadaki yirmi sekiz harf bütün dillerdeki harfleri kapsamaktadır.¹³⁶

Arapça ile ilgili düşüncelerinde dînî metinleri temel almaktadırlar. Çünkü onlara göre ihtilaf ortadan kalktığında İslâm diğer dinlere, Arap dili de diğer dillere galip gelecektir.

Onlar Arap dilinin diğer dillere galip gelecek olmasının sebebi olarak, Kur'an'ın dilinin Arapça olmasını ve hiç kimsenin Kur'an'ı diğer dillere tam olarak tercüme edememesini gerekçe olarak göstermektedirler.¹³⁷

İhvân-ı Safâ, Arapçayı ilk defa kimin konuştuğu ve onun gelişimi hakkında bize bilgi vermektedir. "Arap dilini ilk defa konuşan Ya'rub b. Sâm'dır. Sonra zaman geçtikçe, Araplar çoğalıp yayıldıkça Arapça da genişledi. Arapça Arapların doğum zamanlarına, oturdukları bölgelere, huylarına, fiziki yapılarına ve memleketlerinin havalılarına göre lehçelere ayrıldı. Her kabile kendine mahsus bir lehçeye sahip oldu. Kabileler eşyalara farklı isimler verdi. Bunun sonunda tek bir eşya için birçok isim kullanılmış oldu. Bu, Arap Dilbilimi ile ilgili ilmin en büyük ilimlerden birisi olmasını

¹³⁵ Ebu's Suud Ahmed el-Fahrânî, *el-Bahsü'l-Lügavî 'İnde İhvâni's Safâ*, s. 59.

¹³⁶ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 144.

¹³⁷ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 164.

sağladı. Bu nedenle insanlar zamanla Arapça ile ilgili bilgileri öğrenmek zorunda kaldılar.”¹³⁸

İhvân-ı Safâ Kur’an’ın mucizeliğinden kaynaklanan özelliklerin Arapça için de geçerli olduğunu ve Arap dilinin gelişmişlik bakımından bütün dilleri aştığını söylemektedir. Bu ifadelerden onların şu kanaate vardığını çıkarabiliriz: Madem ki İslam Dini mükemmeldir, Kur’an dili Arapçanın da mükemmel olması gerekir.¹³⁹

III.2.6. İhvân-ı Safâ Dil ile İlgili En Fazla Hangi Konu Üzerinde Durur?

İhvân-ı Safâ en fazla sesler üzerinde durur. Sesler ile dil pratiğe dökülür. Onlar ses olgusunu musiki ve dil ile ilgili risalelerinde detaylı bir şekilde izah ederler. Öyle ki canlı-cansız her şeyin sesini izah etmeye çalışırlar. Sesler ikiye ayrılmaktadır. Onlardan bir kısmı canlılara ait ses, diğeri ise cansızlara ait olan sestir. Canlılara ait sesler onların cinslerine göre değişmektedir.¹⁴⁰

Yine İhvân-ı Safâ, sesleri anlaşılabilir ve anlaşılabilir diyerek ayırır, anlaşılabilir sesin canlılara ait olduğundan ve canlılara ait sesin de mantıklı ve mantıksız olduğundan bahsederler. Mantıklı sesin de hecelere ayrıldığı ve heceler sayesinde de harf ve kelimeleri oluşturduğundan bahsederler.¹⁴¹

Yine sesleri Dalle ve Dalle olmayan olarak ayırır, onların Dalle olanlarının konuşmayı meydana getirdiğinden bahsederler.¹⁴² Sesleri bu manada nutuk olarak nitelendirip onlarla insana has emir, nehiy, istifham vb. manalar ifade etmektedirler. Onlara göre dilin en küçük parçası olan anlamlı hece şeklindeki sesler, insanın konuşmasının aslını oluşturmaktadır. Sesleri nakaratlı ve nakaratsız yani muttasıl ve munfasıl olarak da nitelerler. Munfasıl seste nakaratlar arasında zaman aralığı vardır.¹⁴³

¹³⁸ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 152.

¹³⁹ Çağmar, *a.g.m.*, s. 124.

¹⁴⁰ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 95.

¹⁴¹ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 101.

¹⁴² İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 102.

¹⁴³ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 102.

Onlara göre güzel sesler ve nağmeler, insana melekler alemini hatırlatır ve bu hatırlatma, o aleme karşı insanda bir özlemin doğmasına sebep olur.¹⁴⁴Onlar bazı seslerin kutsal olduğunu ileri sürmektedirler.

III.2.7. Mana ve Lafız

İhvân-ı Safâ lafız ve mana hakkında neler söylemişlerdir? “Bil ki lafızlardaki manalar, cesetteki ruhlar gibidir. Lafızlar ise; manaların cesetleridir. Cesetler olmaksızın ruhların kaim olmasının imkânı yoktur. Bundan dolayı manası olmayan lafız ölü bir ceset gibidir. Lafız olmayan her mana da ruh gibidir. Manalar asıl ve nefiste ilk tasavvur edilen şeylerdir. Lafızlar ise onların heyulalarıdır.¹⁴⁵ Onlar manayı bir hakikate delâlet eden ve insanı faydaya yönelten kelime olarak tanımlamaktadırlar ve onlara göre bir manadan haber verirlerken, o mana sabitse, söylenen söz doğrudur.¹⁴⁶

Kelimeler, bazen mana, bazen lafız, bazen de her ikisi yönünden değişmektedir. Onlara göre konuşmaktan maksat manaların aktarılmasıdır. Kendi düşüncelerini ifade edemeyen insan yok gibidir.¹⁴⁷

Mana ve Lafız açısından kelimelerin kısımları:

1- Müşterek Lafız: Bir kelimenin birden fazla manaya gelmesi. Örnek, “Ayn” kelimesinin birden çok manası vardır.

2- Mütebâyin: Kelimelerin lafız ve mana açısından birbirlerinden farklı olmalarıdır. Örnek, “Hacer” ve “Şecer” kelimeleri.

3- Müterâdif: Mana bakımından aynı ama lafız bakımından farklı kelimelerdir. Örnek, “el-Birru”, “el-Berru”, “el-Burru” ve “el-Hıntatu” gibi.

¹⁴⁴ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III,137.

¹⁴⁵ Heyulâ, cevherin mahal durumunda olmasıdır. (Semih Duğayim, *Mevsû'atu ilmi'l-kelemi'l-İslâmî*, Beyrut, 1998, II,1410).

¹⁴⁶ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 119.

¹⁴⁷ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 109.

4- Mütevâtî: Hem lafız hem de mana açısından aynı olan kelimelerdir. Örnek, “Bu zeyd adında bir insandır. Bu da Amr adında bir insandır.” İnsan kelimesi burada mütevatîdir.

5- Müştak: Başka kelimelerden türetilmiş lafızdır. “Dârib” ve “Mâdrûb” kelimeleri gibi.

Onlara göre, insanlar için mana ve lafız birbirine muhtaç aynı önemi haiz iki şeydir. Hem mana hem lafız dilde eşit, önemi haiz birer unsurdur. Onlardan biri olmadığında diğeri işe yaramaz, lafız ve mana birbirine değer kazandırmaktadır.

Onlar mananın menşeyi bakımından ilâhî olduğunu ifade etmektedirler.¹⁴⁸ Burada mantık ilmine ait bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. Anlamın aktarılması, tutuk konuşanların ve fasih konuşanların durumundan anlaşılır. “İnsanların etkili (belâgat) konuşma konusunda birbirlerine karşı üstünlükleri vardır. Haşeviyye’ye, sıradan insanlara (avam), kadınlara ve çocuklara göre belâgat ve güzel ses, tatlı konuşma ve duru sözdür.”¹⁴⁹

İhvân-ı Safâ mana yani anlamların kaynağı ve onların hakikatlerinin bilgisini haber verme hususunda anlamın doğruluğuna delil getirilen sözlerle ilgili şu bilgileri verir. Anlamın sınırı; hakikate işaret eden ve menfaate yönelten her kelimedir. Onun haberlerdeki varlığı “doğruluk”, sözdeki varlığı ise “hak/gerçek” olur.¹⁵⁰

Haberler dörde ayrılır; haber verme, haber alma, emir verme ve yasaklama şeklindedir. Bunu bir grup altıya, başka bir grup ona ayırmıştır. Aslı dörttür. Bunlardan üçünde doğru ve yanlış bulunmaz. Birinde bulunur o da haber vermedir. Onda da olumlu, olumsuz, olanaklı (*mümkün*) ve imkânsız haber verme çeşitleri vardır.¹⁵¹

¹⁴⁸ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III,414.

¹⁴⁹ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, İstanbul, III, 105.

¹⁵⁰ Ali Avcu, *Ayrıntı Yay.*, İstanbul, III, s.106.

¹⁵¹ İhvânı Safâ, *Resâil*, III,119-120.

III.2.8. İhvân-ı Safâ'da Belâgat

Belâgat konusu üzerinde de ciddiyetle dururlar. Özellikle üzerinde durdukları Belâgatın; beliğ, ihbar, tatvîl, îcâz, itnâb gibi belâgat ilminde önemi haiz konularını kapsamaktadır.

Belâgat: “Öz ve veciz konuşmayla mananın anlaşılmasıdır. Bundan maksat, bir şeyin en kısa, en kolay ve doğru bir yol ile aktarılmasıdır”. Onlar belâgatı îcaz ve itnâb arasında bir kavram olarak görürler.¹⁵²

Îcâz: “Söylenmek istenen mananın mümkün olan en az lafızla söylenmesidir.”¹⁵³

İtnâb: “Söylenmek istenen sözün uzatılarak ifade edilmesine denir.”¹⁵⁴

Tatvîl: “İtnabın diğer bir ifadesi olarak belirtilir ancak tatvîl belâgat ilminde genelde meânî ilminin bir konusu olarak işlenmektedir”.

Haber (İhbâr): “doğru veya yalan olma ihtimali olan söz demektir.” Haber geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olarak ayrılır. Onlar haberi كان “Kane” , كائن “Kainun” ve بكون “Yekûnu” şeklinde formüle ederler. Onlara göre haber bu ifadelerden birine cevap olabiliyorsa doğru, olamıyorsa doğru değildir. “Onların Haber hakkındaki bu ifadeleri Belâgat âlimleri tarafından da kabul edilmektedir. Onlar haber için “Vacip, caiz, mümtenî” şeklinde bir ayrıma giderler. Vacip ile Mümtenî'nin durumunun açık olduğunu belirtmektedirler. Doğru veya yalan olduğu konusunda delilin gerekli olduğu söze ise; caiz haber demektirler.¹⁵⁵

III.2.9. İhvân-ı Safâ'nın Dil ile İlgili Yazma (Kitabet) Hakkındaki Görüşleri

İhvân-ı Safâ'ya göre kitâbet sanatı, konuşma gibi tevkîfî bir şekilde insanlara verilmiştir. İlk insan ve ondan sonra gelen bazı nesiller yalnız konuşmayı bilip, yazı yazmayı bilmezlerken, daha sonra yazıya ihtiyaç duyulunca Allah yazıyı öğretmiştir.¹⁵⁶ Onlara göre yazı yazma sanatı önce dokuz harfle başlamıştır. Ve bu, insanların yazı yazmalarının ilk aşamasıdır. İlk defa Hintlilerin kullandığı ve diğer

¹⁵² İhvân-ı Safâ, a.g.e., III,121.

¹⁵³ İhvân-ı Safâ, a.g.e., III,121.

¹⁵⁴ İhvân-ı Safâ, a.g.e., III,121.

¹⁵⁵ İhvân-ı Safâ, a.g.e., III, 111.

¹⁵⁶ İhvân-ı Safâ, a.g.e., III, 142.

milletlerin kullanmasından sonra harflerin sayısı sonunda yirmi sekize yani Arap alfabesindeki sayıya ulaşmıştır.

Onlara göre nasıl ki Arap dili en iyi dil, İslâm dini de en mükemmel din ise, Arap Alfabeti de en mükemmel ve en son alfabedir. İhvân-ı Safâ, Arap harflerinin icadının ilâhî hikmet doğrultusunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. İhvân-ı Safâ harflerdeki hikmeti, onların sayısının ayın menzilleri gibi 28 olmasına bağlamaktadır. Bu durumdan, onların bazı matematik sayılarına özel önem verdiklerini anlamaktayız.¹⁵⁷

III.2.10. Gramer Hakkındaki Görüşleri

İhvân-ı Safâ'nın dil ile ilgili değindiği konulardan birisi de gramer konularıdır. Onlar, ﴿خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ﴾ “atılan bir sudan”¹⁵⁸ ifadesinde geçen Dafik kelimesini Arapların sözün anlamının anlaşılmasına engel olunmayacak şekilde kalp ve ibdal yapmalarına delil getirmektedirler. Onlar onun ism-i fail iken, ism-i mef'ul anlamında kullanıldığını ve bu durumun ism-i mef'ul olan Feîlun'ün bazen ism-i fail, bazen de ism-i mef'ul için kullanılma durumunda da sabit olduğunu ifade etmektedirler.¹⁵⁹

İhvân-ı Safâ, Risalelerinin bir yerinde “Kelâm”ın üçe ayrıldığını belirtmektedir. Bunlardan birincisi Ayn'a delalet eden lafızlardır. Nahiv ve mantık alimleri onları isim olarak adlandırmışlardır. İkincisi Ayn'ın tesirlerine delâlet edenlerdir ki mantık âlimleri onlara kelime adını koymuşlardır. En son kısım ise, bir sözdeki kelimeleri birbirine bağlayan edatlardır. Bunlara ise nahiv âlimleri harf, Mantık âlimleri ise râbit ismini vermişlerdir. İsim zaman olmaksızın bir manaya delâlet eden kelimedir. Örnek: Zeyd, Taş vb. şeyler. Fiil ise zamanla beraber bir manaya delalet eden kelimeye denir. Örnek: dövdü, dövüyor. Harf ise (alâ), (fi), (min) vb. edatlardır. Bu konuda sonuç olarak denilebilir ki; felsefî mantık ilmini öğrenmek isteyen, önce nahiv ilminde yeterli bir bilgiye sahip olmalıdır.¹⁶⁰ Buradan İhvân-ı Safâ'nın nahve önem verdiği ve onu öğrenmeye çalıştığı sonucu çıkmaktadır. Zirâ onlar grameri kendileri için çok önemli olan mantık ilmine bir vesile olarak görmekte ve gramerle ilgili değindikleri bazı

¹⁵⁷ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 149.

¹⁵⁸ et-Târık, 86/6.

¹⁵⁹ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 100.

¹⁶⁰ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, I, 414 vd.

konular hakkında detaylı bir şekilde bilgi vermektedirler. Fakat amaçları gramer konularını işlemek olmadığından dolayı, gramer konularına çok az değinmektedirler.¹⁶¹

III.2.11. İhvân-ı Safâ'ya Göre Dil-Mantık İlişkisi

İhvân-ı Safâ insanın fiilleri içerisinde en soylu olanının Nutk gücü olduğunu belirtir.¹⁶² Nutku ikiye ayırır: Akledilebilir ruhanî bir durum arzeden fikrî nutuk, hissedilebilir cismanî bir durum arzeden lafzî nutuk.¹⁶³

İhvân-ı Safâ' ya göre Dil ile mantık arasında sıkı bir ilişki vardır. Mantık ilmi ispatla ve bu ispatı oluşturan cümle ve lafızlarla ilgilenir. Bir konuda delil getirirken veya bir iddia çürütülürken dile ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla dilin kurallarından ve gramer yapısından haberi olmayan insanların kabul edilebilir iddialar öne sürmesi zordur. Dille mantık arasındaki bu ilişki dolayısıyla İhvân-ı Safâ, kelimelerin ve cümlelerin bilinmesi anlamına gelen Dil Mantığı ilminden bahsetmiştir. Ayrıca lafızla mânâ arasındaki ilişkiden bahsederken lafzın, mânânın bedeni mesabesinde olduğunu ve ancak onun vasıtası ile anlaşıldığını belirtir.¹⁶⁴

İhvân-ı Safâ, dil ile ilgili inceleme yapmanın mantığın bir bölümünü oluşturduğunu savunur.¹⁶⁵ Bunların yanında İhvân-ı Safâ, dilin mantık ilmi için bir başlangıç teşkil ettiğini de söyler. Mantık ilmi düşüncüyü hatadan koruyan bir alet olduğuna göre düşüncenin dışı vurumu olan dilin de öncelikli olarak ele alınması gerekir. Ayrıca dil ile ilgili konular mantık konularına nispetle daha somut ve anlaşılması daha kolay olduğu için mantık ilmini öğrenmek isteyenlerin önce dilden başlamaları uygundur.¹⁶⁶

¹⁶¹ Çağmar, *a.g.m.*, s. 126.

¹⁶² Çakar, Abdullah, *İhvân-ı Safâ'da Dil-Mantık ilişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2001, s. 12.

¹⁶³ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, I, 391-392.

¹⁶⁴ Çakar, *a.g.t.*, s. 13.

¹⁶⁵ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 436-437.

¹⁶⁶ İhvân-ı Safâ, *a.g.e.*, III, 392.

III.2.12. Söz ve Ses arasındaki fark

Söz; farklı mahreçlerden ortaya çıkan, anlaşılman manalara delâlet eden, farklı harflerden oluşan sestir. Harflerin mahreçleri (çıkış yerlerinin en uzağı) boğazın en aşağısıdır. Göğsün en üst kısmı olarak bilinir.

İhvân-ı Safâ'ya göre ses; Havanın evi olan akciğerdeki bir cisimdir. Sesin aslı nedir? İnsanın akciğerinde ve nefsinin kuvvetinde sesin kendisine işaret ettiği manalar vardır. Akciğerdeki seslerin aslı boğaza ulaşmak için yükselen havadır. Dil havayı mahreçlerine göre döndürür. Eğer ki dil onu anlaşılman harflerdeki bilinen çıkış yerine ulaştırırsa hangi lafız olursa olsun bu "söz" ve "konuşma" olarak adlandırılır.¹⁶⁷ Bu söz ve konuşma tabiatın onayı ve yardımına göre; sözlerin mahreçleri konusunda harflerin genişliği ve ifade kolaylığına, tabiatlarının karışımı ve beldelerinin hava ve gıdalarına, doğum yerlerinin kendileri için gerekli kıldığı delillerine göre bu dilin aslının ilk meydana getirilişi esnasında takip ettikleri yıldızlara ve şer'î yöneme, bu asıldan doğan şeylere ve bu çeşitten bölünenlerin durumuna göre farklılık arz eder.

III.2.13. Anlamaların İsimlendirilmesi

Anlam taşıyan kelimelerin doğruluk, yalan, medh ve zem, iyi, kötü, güçlü, güçsüz, değerli, değersiz vb. açıdan isimlendirilmesi gerekir. Mesela adalet kelimesini ele alırsak, iki aşırı uç arasında denge kurmak olduğunu görürüz. Dengeyi şöyle belirtebiliriz. O İfrat (haddi aşmamak)ve tefrit(ortalamanın altında kalmamak) arasında bir ölçüdür. Şimdi birkaç kelimedenden örneklemeler yaparsak; Gayret; cahil olarak cesaret gösterme ile korkaklık arasında bir ölçü, bir dengedir. Cömertlik; saçıp savurma ile sıkmak arasında bir ölçüdür. Cesaret, ileri atılma ile geri kalma arasında bir ölçüdür. Yönelme ve kararlılık gibi anlamlar ifade eden kelimeler isimlendirilirken benzer şekilde isimlendirilir. Her bir vasıf, sahibini övgüyü hak eden ve yergiyi hak eden şekilde vasıflandırır.

Belâgatta ölçü, isteğın alt sınırından az olmayan şey, anlamın isabet etmesi ve amaca yönelmektir. Belâgat kendisiyle maksat en kolay usuller ve en yakın yollarla, açık bir beyan ve doğru bir sözle bilinsin diye anlamı en veciz söz ve en belâgatlı

¹⁶⁷ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 114.

kelâmla bildirmeyi başarmaktır. İcaz, az sözle çok şey anlatmak; İtnab ise gayeye uzun söz ile ulaşmaktır. Belagat bu iki hal arasında orta yoldur. Ve en yakın yoldan gayeyi anlamayı başarmaktır.

Anlamlar asıllardır ve nefiste ilk şekillendirilen şey îtikattır. Lafızlar ise onların heyûlâsıdır. Manalar nefisler gibidir. Lafızlar cisimler gibidir. Manalar ruhlar gibidir. Harfler de bedenler gibidir.

İhvân-ı Safâ burada dengelerin bir ahenk içinde olmasını çeşitli örneklerle anlatmıştır. Anlamların değerinin kendine yüklenen mana ile ortaya çıkmakta olduğunu belirtmiştir.

III.2.14. Sesleri İşitme Gücünün Algılanması

İhvân-ı Safâ'ya göre sesler iki çeşittir. Canlıların sesi ve canlı olmayanların sesi. Canlı olmayanların sesi de ikiye ayrılır: Tabii ve alete dayalı sesler: Rüzgar, taş, demir, bakır, odun, gök gürültüsü, şimşek, rüzgar gibi sesler. Alete dayalı sesler içinde canlı olmayan sesler: boru, davul, def, kaval saz teli vb. sesler. İhvân-ı Safâ'ya göre canlı sesleri de ikiye ayrılır. Konuşmaya dayalı sesler ve konuşmaya dayalı olmayan sesler. İhvân-ı Safâ konuşmaya dayalı sesleri insanların sesi olarak alır, konuşmaya dayalı olmayan sesleri ise konuşamayan diğer canlıların sesi olarak alır.¹⁶⁸

İşitme duyusu canlı olanların ve olmayanların seslerini nasıl algılar? Tatma kuvvetinin bir ayırt etmesi var. Koklama kuvvetinin de bir ayırt etmesi var. İhvân-ı Safâ işitme duyusunun sesleri birbirinden ayırt etme konusunda önemli olduğunu belirtir. Âlimler işitme duyusu ile görme duyusundan hangisinin daha ince ve daha üstün olduğu konusunda ihtilaf etti. Bazıları işitme duyusunun daha üstün olduğunu belirtip delil olarak da kulağın hissedebildiği her şeyin ruhanî olmasını gösterirler. Nefis zaman ve mekandan münezzeh olanları algılar. Göz cismanîdir. Bundan dolayı göz, o anda olanı görür. Ayırt edici olarak işitme duyusu görme duyusundan daha dikkatlidir.¹⁶⁹ İhvân-ı Safâ da işitme duyusunu gök küreye benzetir. Gök küre meleklerin meskeni -ki orada tevhidi söylemek için bulunurlar- ve orası Allah'ı

¹⁶⁸ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 123.

¹⁶⁹ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 109.

yüceltme yeridir. İhvân-ı Safâ işitme duyusu da işte böyle ayırt edici özelliği vardır diye belirtir.

İhvân-ı Safâ, bu konu ile ilgili bir değerlendirmesini de insanın sesinin iki yönlü olduğunu izah ederek yapar. İnsan pelteklik, dilsizlik ve kekemelik yönüyle hayvanlara benzer, başka bir yönden de güzel konuşması ve fesahati yönü ile meleklerle benzer.¹⁷⁰

III.2.15. Seslerin Oluşumu

İhvân-ı Safâ' ya göre seslerin meydana gelmesi cisimlerin çarpışmasıyla olur. Buna ilaveten iki cisim birbiriyle yumuşak bir şekilde çarpışırse bunların sesi duyulmaz, sebebi hava, aralarından yavaş yavaş çıktığından dolaydır. Ancak sert bir şekilde çarpışırse ses duyulur. Bu, havanın sıkışması, dalgaların yayılması ve süratle altı yöne doğru yayılması ile olur.¹⁷¹ İlâveten şu bilgiyi de buraya belirtelim. Tiz ve kalın sesler birbirlerine zıttır. İkisinin arası te'lif oranında toplanabilir, karışır, birleşir ve vezinli bir söz, te'lif edilmiş bir nazım olur.

III.2.16. Harfler ve Yazı Yönünden Dillerin İhtilafı, Başlangıcının Nasıl Olduğu Hakkında Bilinmesi Gereken Hususlar

İhvân-ı Safâ insanlığın babası Adem'i birkaç yönden kaynak, başlangıç kabul eder. Bunun içinde bir yönüyle dil konusu da vardır. "Yüce Allah insanlığın babası ve kaynağı olan Hz. Âdem'e yarattığından itibaren konuşma kuvvetini ve yüce akletme kuvveti ile O'na konuşma, söz söyleme ve fasih konuşma özelliklerini verdi."¹⁷² Allah Hz. Adem'in vasfını)¹⁷³ اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيْفَةً "Yeryüzünde bir halife yaratacağım" ifadesi ile en üst düzeye çıkardığını Kur'an-ı Kerim'de beyan etmişti. Hz. Adem harfler ile bütün eşyanın isimlerini ve özelliklerini biliyordu. Hz. Adem zamanında kitap telif etme ve yazma da yoktu. Sayılar azdı bu sebeple ezberleme ve hafızaya yerleştirme söz konusuydu. Daha sonra insanlar çoğalıp kıtalara ayrılınca zorunlu olarak yazma sanatı ortaya çıktı. Allah yazma sanatını ortaya çıkarınca insanlar bu sanatı

¹⁷⁰ İhvân-ı Safâ, a.g.e., III, 130.

¹⁷¹ İhvân-ı Safâ, a.g.e., III, 132.

¹⁷² İhvân-ı Safâ, a.g.e., III, 141.

¹⁷³ Bakara, 2/30.

öğrendiler, ilerlettiler, maharet kazanıp alıştılar. Dillerde çeşitlilik ve ihtilaflar meydana gelmeye başladı. Başlangıçta Hz. Adem'e dokuz harf öğretildi. Daha sonra harflerin sayıları yirmi sekiz olana kadar bu harfler artmaya devam etti. Yirmi sekiz olunca durdu. "Zira tam sayılar fazla ve eksik sayılardan daha üstündür" Arap dilinde yazma sanatı, yazma hususlarının sonu ve harflerin sayısının bütünlüğe ulaşması ile sonuçlandı.¹⁷⁴

III.2.17. Arap Dilinin Yirmi Sekiz Harf ile İlgisi

İhvân-ı Safâ'ya göre Arapça harfleri ile tabiatta bir benzerlik vardır.¹⁷⁵ Benzer bir şekilde insanın bedeninde de sayılara benzer azalar vardır. Arap Dili tam bir dildir. Fasih kelâm, Arap kelâmıdır. Arap dili canlılar içinde insan şekli gibidir. Aynı şekilde Arap dili insanlık dilinin mütemmimi ve yazı sanatının son noktasıdır. Bundan sonra Arap dilini değiştirecek, yerinden kaldıracak, onu artıracak veya eksiltecek bir şey daha olmamıştır. Onların hepsi yirmi sekiz harfi oluşturur. İhvân-ı Safâ harflerin ve yazının aslını Âdem ve Havva gibi ikiye indirmektedir. Yani Elif harfini ve Be harfini harflerin iki asılı kabul etmektedirler. İhvân-ı Safâ yine asıl olan ikidir diyerek gökleri ve yeri asıl, aralarındakileri de ikiden çoğalan sayılara benzetmektedir. Yine (Elif) harfini ve (Be) harfini diğer harflerin başlangıcı olarak kabul etmektedirler.¹⁷⁶

İhvân-ı Safâ, insanın dilinin harfleri yani yirmi sekiz harfi her harfin yönüne hareket ettiğinde harflerin çıkışını sağlayacağını belirtir. Diğer bir harfle karışmaz ve harfi de lafızda bulunduğu yerden başka yere yöneltmez. Arapça harfleri açıklama yönüyle ve buldukları yere yerleştirme anlamında sahîh ve fasîh bir dildir.¹⁷⁷

İhvân-ı Safâ: "Arapça ve onun harfleri ile tam bir şekilde yazmak için Nebilerin kitaplarının sonuncusu olan Yüce Allah'ın Kitabını okumaya ihtiyaç vardır" der. O kitapta bilinen vakte(kıyamet) kadar olmuş ve olacak şeyler haber verilmişse ancak güzel, en sağlam, en mükemmel ve en yetkin hatlarla yazılması gerekir. Okuyanın yanlış harekelememesi için ve okuma esnasında hatayı, yanlış ve dil sürçmesini

¹⁷⁴ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 143.

¹⁷⁵ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 143.

¹⁷⁶ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 144.

¹⁷⁷ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, III, 145.

önlmek için yazıyı yazanın vezinli ve ölçülü eksiksiz hatlarla yazıyı yazması uygun olur.¹⁷⁸

¹⁷⁸ İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, çev. Ali Avcu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, III, 122.

SONUÇ

İnsanoğlunun dünyada var olmasıyla beraber zaruri durumlarından biri de konuşacağı kullanacağı dili olmuştur. Varlığını sürdürebilmesi, derdini anlatabilmesi için dile mutlaka ihtiyacı vardır. Bu olgu hiç kesilmeden devam etmiştir. Çağlar geçmiş, insan da ihtiyaçlarına çözümler aramıştır. Dil kullanımı bunlar içinde en önde gelenlerden biridir. Yüce yaratıcı İnsana bu melekeyi kullanması için imkânlar vermiştir.

Pek tabii ki merak edilen hususlardan biri de Dilin Menşei ve bu konuda neler söylendiği, neler araştırıldığıdır. İnsanoğlunun varoluşundan bu yana kullandığı dil araştırma konusu olmuştur. Biz de Dil ile ilgili konulardan bahsedilirken dünya da kendilerinden söz ettiren İhvân-ı Safâ'nın dile ait düşünceleri, görüşlerini tezimizin konusu olarak belirledik. Bunun sebebi; İslâm âleminde İhvân-ı Safâ'nın hem Arapça hem de Felsefeciler olarak farklı bir konumu vardır. Risalelerinde birçok konuyu ele alan bu ekolün Dil hakkındaki çalışmalarında çok da tanınmadığını gördük.

Çalışmamızda İhvân-ı Safâ'nın dil ile ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Öncelikle orijinal eseri olan 17. risalesinden yararlandık. İhvân-ı Safâ'nın dil ile ilgili çalışmalarında ulaşılan neticeler birçok yönüyle önemlidir.

İhvân-ı Safâ'ya göre dil, yeryüzünde Allah'ın Hz. Adem'i yaratması ve mantık sahibi Utarit yıldızına konuşmayı öğretmesi ve Hz. Havva'nın da konuşması ile Adem'in çocuklarının da bunu birbirlerine anlatmasıyla yayılmıştır.

İhvân-ı Safâ insanların değişik dilleri konuşmasının sebebi her kavmin ağız ve boğazındaki mahreçten kaynaklandığını belirtir ve insanların dillerinin farklılığının, yeryüzünde çoğalmaları, diğer bölgelere göç etmeleri neticesinde olduğunu söyler.

İhvân-ı Safâ, ses olgusunu cisimlerin havada hareket etmesi ve çarpışarak oluşmasıyla izah eder. Hece şeklindeki seslerin insanın konuşmasını sağladığını belirtir.

Arapçanın önemli bir unsuru olan Belagatı, dil konusunda önemli görüşler ve sözün îcaz ve itnâb arasında söylenmesi gerektiğini ifade ederler.

Dillerdeki farklılığı, harflerin çıkış yerlerinin farklılığına bağlamaktadırlar. Dil ile ilgili aslında iki harf olduğunu (Elif-Be) diğer harflerin bu ikisi üzerine bina edildiğini belirtirler. İhvân-ı Safâ'ya göre dili etkileyen unsurlar; Din, Felsefe, Mantık ve Astrolojidir. Bu görüş diğer dilbilimcilere göre İhvân-ı Safâ'nın farklı yönüdür.

İhvân-ı Safâ yazının temel unsuru olan harflerin icadının ilâhî hikmet doğrultusunda önce dokuz harf olarak yaratıldığını bunun gökteki ayın menzillerine benzeyerek sonra yirmi sekiz harfe çıktığını bunun da nihaî konuşma ve yazma harfleri olarak tamamlandığını belirtir, dolayısıyla matematiği önemsemişlerdir.

Dillerdeki farklılığı, harflerin çıkış yerlerinin farklılığına bağlamaktadırlar. Dil ile ilgili aslında iki harf olduğunu (Elif-Be) diğer harflerin bu ikisi üzerine bina edildiğini belirtirler. İhvân-ı Safâ'ya göre dili etkileyen unsurlar; Din, Felsefe, Mantık ve Astrolojidir. Bu görüş diğer dilbilimcilere göre İhvân-ı Safâ'nın farklı yönüdür. Hz. Adem döneminde telif etme ve yazmanın olmadığını, ezber olduğunu, insanlar çoğalıp kıtalara ayrılınca Allah'ın onlar için yazma sanatını yarattığını belirtir.

İhvân-ı Safâ, Arapçanın diğer dillere galip geldiğini, sebebinin ise Kur'an dilinin Arapça olmasından kaynaklandığını belirtir.

İhvân-ı Safâ'nın Arap Dilbilimi alanındaki görüşlerini şimdiye kadar bu sahada yazılan makale vb. bilgilerden de yararlanarak bir tez altında toplamaya çalıştık. İnanıyoruz ki bu konuda daha fazla çalışmalar yapılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKARSU, Bedia, *Wilhelm von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1998.
- AKSAN, Doğan, *Dil Şu Büyülü Düzen*, Bilgi Yay., Ankara, 2003.
- ALTUNYA, Hülya, *Fârâbî'de Dil Felsefesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1993.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1992.
- el-BEĞÂVÎ, Ebû Muhammed Muhyi's-Sünne Hüseyin b. Mes'ud, *Tefsiru'l Beğâvî Dâru Tayyibe*, Riyad, 1414/1993.
- BUHÂRÎ, *el-Câmi'*, nşr. Muhammed Zuheyr, Beyrut, 1422/2002, VII, 19.
- CHOMSKY, Noam, *Dilin Mimarisi*, çev. İsa Kerem Bayırlı, İstanbul, 2014.
- CORCÎ ZEYDÂN, *el-Felsefetu'l-Lügaviyye ve'l-Elfâzu'l-'Arabiyye*, Matba'atu'l-hilâl, Kahire, 1904.
- ÇAĞMAR, M. Edip, "İhvân-ı Safâ'nın Dille İlgili Görüşleri", *İslâmî Araştırmalar*, c. 17, sy. 2, (2004), s. 119-127.
- ÇAKAR, Abdullah, *İhvân-ı Safâ'da Dil-Mantık İlişkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2001.
- DEMİR, Ramazan, *Arap Dilbilimcilere Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- _____, *Arap Dilbilimcilere Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Hz. Adem'in Dili, Doktora Tezi, Hacegân, İstanbul, 2009.
- DUĞAYİM, Semih, *Mevsu'atu İlmi'l Kelami'l İslâmî*, Beyrut, 1998.
- DURMUŞ, İsmail "İbn Hazm", *DİA*, XX, İstanbul, 1999.
- EBÛ HAYYÂN ET-TEVHÎDÎ, *el-İmtâ' vel Muâneise* (nşr. Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn), Beyrut, 1939-1944.
- EBU'S-SUÛD AHMED EL-FAHRÂNÎ, *el-Bahsü'l-Lügavî inde İhvâni's-Safâ*, Kahire, 1411/1991.
- ENİS, İbrahim, *Delâletü'l-Elfaz*, Mektebetu'l-Ancolo'l-Mısriyye, Mısır, 1991.

- ERNST, Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (çev. Necla Arat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- FARÂBÎ, Ebû Nasr Muhammed b. Tarhân, *İhsâu'l-ulûm*, Daru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1996.
- _____, *Mantıkta Kullanılan Lafızlar*, (çev. Sadık Türker), *Kutadgu bilig*, sy. 2, İstanbul, 2002.
- _____, *Kitabu'l Hurûf*, (nşr. Muhsin Mehdî), Dâru'l-Meşrık, Beyrut, 1990.
- FERDİNAND DE SAUSSURE, *Genel Dilbilim Dersleri* (çev. Berke Vardar), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1976.
- FERRÛH, Ömer, *Târîhu'l-Fikri'l-'Arabî*, Beyrut, 1386/1966.
- el-GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Şirketü'l Medînetü'l-Münevvere li't-Tiba'a ve'n- Neşr, Cidde, 1413.
- HEREDOTOS, *Herodot Tarihi* (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HEWES, GORDON WINANT, *Dilin Doğuşuna İlişkin Kuramlar*, (çev. Hasan Boynukara-Bülent C. Tanrıtanır), Yüzüncü Yıl Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Van, 1993.
- İBN CİNNÎ, Osman, *el-Hasâis*, (nşr. Heyet), tsz.
- İBN FÂRİS, *es-Sâhibi fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmiha*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1324/1910.
- İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (nşr. Ali Abdolvâhid el-Vâfi), el-Mektebetü'l -Asriyye, Beyrut, 1996.
- İBN HAZM, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkam*, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Matbaatu'l-Âsime, Kahire, 1970.
- İBN KAYYİM, el-Cevziyye, *Bedâi'u'l-Fevâid*, Beyrut, 2000.
- İBN MANZÛR, Ebü'l -Fadl Cemâleddin b. Mükerrrem, *Lisânü'l- Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.
- İBN TEYMİYYE, *el-İmân* (nşr. Muhammed ez-Zebidi) Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1414/1992.

- İHVÂN-I SAFÂ, *er-Resâil*, (nşr. Butrus el-Bustânî), Beyrut, 1376-77/1957.
- _____, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Çev. Ali Avcu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- KADI ABDÜLCEBBÂR, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Matbaatu Dâri'l- Kütüb, Kahire, 1380/1961.
- KAZVİNÎ, *et-Telhîs*, İstanbul Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1312.
- KOMİSYON, *Çocukta Dil ve Kavram Gelişimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2003.
- KUŞÇU, Ali *Unkûdu'z-Zevâhir fî's-Sarf*, (nşr. Ahmed Afifi), Kahire, 1421/2001.
- KÜÇÜK, Hasan, *Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefesinde Sistemik Problemler*, İstanbul, 1974.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Deniz Kuşları Matbaası, Konya, 1969.
- LANGHADE, Jacques, *Mine'l-Kur'âni ile'l-Felsefe*, (çev. Vecîh Es'ad), Menşûrâtu Vizâreti's-Sakâfe, Dımaşk, 2000.
- OLGUNER, Fahrettin *Fârâbî*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.
- ÖZDEM, Ragıp Hulusi, *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Ankara, 1944.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, (nşr. T. Cabir Feyyâz el-Âlevanî,) Beyrut, 1412/1992.
- _____, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l- Arabî, Beyrut, 1934.
- er-RUDAYNÎ, M. Ali Abdülkerim, *Fusûlun fî İlmi'l-Lugati'l-'Âmmiyye*, Beyrut, 1423/2002.
- SEKKÂKÎ, Ebû Bekir b. Muhammed, *Miftâhu'l-Ulûm. el-Mektebetü'l-İlmiyye*, Beyrut, tsz.
- SEYYİD KUTUB, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dârü's-Şurûk, Beyrut, 1405/1985.
- SONGAR, Ayhan, *Dil ve Düşünce*, İstanbul, 1996.
- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*. Beyrut, 1987.
- TAYLAN, Necip, 'İhvân-ı Safâ', *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1991.

UYSAL, Enver, “İhvân-ı Safâ”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII.

VEDÎ', Vasıf Mustafa, *İbn Hazm ve Mevkıfuhu Mine'l-Felsefe ve'l-Mantık*, Abudabi, 2000.

www.astromerkez.com (15.01.2019)

www.filozof.net (10.10.2018)

www.ilem.org.tr. (10.01.2019)

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaa-i Ebu'z-Ziya, İstanbul, 1935.

YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1986.

YILDIRIM, Zeki, “Kur'ân Işığında Dillerin Kaynağı Problemi”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat fakültesi Dergisi*, sy. 22, Erzurum, 2004.

ez-ZEYDÎ, Kâsid Yâsir, *Fıkhü'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l Furkan, Amman, 2004.